

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Факультет природничих наук

Кафедра хімії середовища та хімічної освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття освітнього рівня магістра

на тему: «Екологічне виховання в інтегрованому курсі «Пізнаємо природу»»

Виконала:

студентка II курсу, групи СО(ПрН)(з) – 21м
спеціальності 014.15 Середня освіта
(Природничі науки) Шатрук С.І.

Керівник:

к. х. н., доцент кафедри хімії
середовища та хімічної освіти Тарас Т.М.

Рецензент:

к. т. н., доцент кафедри хімії середовища та
хімічної освіти Матківський М.П.

Івано–Франківськ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ШКОЛІ	8
1.1 Екологічне виховання учнів 5-6 класів як педагогічна проблема.....	8
1.2 Принципи та засоби екологічного виховання учнів 5-6 класів.....	17
1.3 Педагогічні умови успішної реалізації завдань екологічного виховання учнів.....	26
1.4 Форми та методи екологічного виховання учнів.....	39
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ПІЗНАЄМО ПРИРОДУ»	44
2.1 Особливості підготовки вчителя 5-6 класів до реалізації завдань екологічного виховання учнів	44
2.2 Сучасна концепція та шляхи оптимізації екологічного виховання учнів.....	52
2.3 Здійснення дослідницької діяльності учнів, як умови розвитку екологічної компетентності	62
2.4 Використання інноваційних підходів у розвитку екологічної компетентності учнів на уроках «Пізнаємо природу»	69
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Людина з давніх часів є невіддільним компонентом природного світу, оскільки її життя, розвиток та культурна еволюція безпосередньо залежать від стану навколишнього середовища. З огляду на це, існування людства нерозривно пов'язане з екологічною стабільністю та добробутом природних систем, які забезпечують ресурси, необхідні для підтримки життя і задоволення основних потреб людини. Гармонійна взаємодія між людиною та природою є ключовою умовою стійкого розвитку цивілізації, оскільки вона забезпечує баланс між економічними, соціальними та екологічними інтересами. Порушення цього балансу може призвести до серйозних екологічних криз, що ставлять під загрозу не лише природні ресурси, але й загальний рівень здоров'я та життєдіяльності суспільства.

Сучасні виклики, пов'язані з виснаженням природних ресурсів, кліматичними змінами, забрудненням довкілля, вимагають глибокого переосмислення місця людини у природі та зобов'язують до формування більш відповідального ставлення до навколишнього світу. Саме принципи гармонійного співіснування дозволяють зберегти біорізноманіття, забезпечити відновлення природних екосистем та створити передумови для стабільного розвитку майбутніх поколінь. Взаємодія людини з природою повинна базуватися на екологічній свідомості, що включає раціональне використання ресурсів, зменшення впливу на екосистеми та впровадження інновацій, спрямованих на збереження довкілля. Таким чином, гармонійні відносини між людиною і природою не лише є запорукою здоров'я людської цивілізації, але й важливим фактором її довготривалого існування і процвітання.

Однак у XXI столітті спостерігається суттєве порушення екологічного балансу, викликане неконтрольованим розвитком науково-технічного прогресу, нераціональним використанням природних ресурсів, забрудненням

довкілля, хаотичним землекористуванням, надмірним зростанням урбанізації, порушенням екологічних норм експлуатації природних багатств. Підвищення пріоритету матеріальних потреб над духовними та відсутність ефективного контролю з боку відповідних державних інституцій за дотриманням норм природокористування також спричиняють зростаючу загрозу для екологічної стабільності.

Однією з головних причин погіршення стану довкілля є недосконалість екологічного світогляду людини та недостатня сформованість природоохоронних компетенцій серед усіх верств населення. Також слід відзначити недостатній рівень розвитку екологічної освіти на всіх освітніх етапах, яка часто залишається на рівні теоретичних знань, що призводить до поглиблення загальної екологічної кризи. У сучасних умовах ознаки екологічної катастрофи стають дедалі очевиднішими й викликають занепокоєння не тільки в окремих країнах, але й у всієї світової спільноти.

Розв'язання проблеми екологічного виховання потребує науково обґрунтованого, послідовного підходу, який починається вже з раннього дитинства. Це можливо завдяки грамотній співпраці сім'ї, дошкільних закладів і шкіл, де початкова освіта виступає першим обов'язковим і системним етапом формування екологічної свідомості. Важливу роль у цьому процесі відіграють викладачі-спеціалісти, які застосовують науково-методичні й технічні досягнення для підвищення ефективності навчання. В освітній процес мають бути інтегровані всі його частини: навчання, розвиток і виховання, що дозволить сформувати стійкий екологічний світогляд у молодого покоління.

Екологічне виховання володіє особливим потенціалом для формування особистості, оскільки воно реалізується не лише в рамках стандартних уроків, але й охоплює широкий спектр позакласної та позашкільної виховної діяльності, що включає різноманітні організаційні форми, методи, технології та засоби. Учні 5-6 класів перебувають у віковому періоді, коли взаємодія з природою стає для них важливим, цікавим і значущим аспектом, що сприяє

розвитку гармонійної особистості. Саме через цей зв'язок із природою відбувається успішний розвиток, навчання, виховання та соціалізація дитини.

У сучасній педагогічній науці ці питання стали основою окремого напрямку – екологічного виховання. У середній школі ця частина реалізується через тематику «Пізнаємо природу», що включає екологічні завдання, ігри та деякі види практичної взаємодії з природою. На таких заняттях доцільно розвивати моральні цінності з екологічним змістом, які мають важливе значення в підлітковому віці, допомагаючи закласти основи відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Основною метою виховання дітей молодшого шкільного віку є формування позитивного та відповідального ставлення до навколишнього середовища. Цей процес відбувається через інтеграцію екологічного компонента на уроках рідної мови, малювання, музики, трудового навчання та інших дисциплін. Проте, теперішня освітня система не завжди повною мірою виконує цю функцію, що є актуальним як для України, так і для інших країн. Ефективне подолання спонтанного і нерідко руйнівного впливу людської цивілізації на довкілля можливе лише за умови глибокого розуміння його механізмів. Уже з початкової школи всі верстви суспільства повинні мати базові екологічні знання, що сприятиме сталому розвитку та екологічній свідомості майбутніх поколінь.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить, що елементи екологічних знань простежуються в працях багатьох мислителів, починаючи від античних філософів. Початок формування концепції «екологічного виховання» сягає корінням у давні цивілізації як Західного, так і особливо Східного культурного регіону. Екологічні ідеї були невіддільними частинами світоглядних концепцій таких основоположників філософії, як Конфуцій, Лао-цзи, Демокріт, Арістотель. Великий педагог Ян Амос Коменський висловлював думку, що дітей слід виховувати у дусі любові до людей і природи.

Досвід людства у сфері екологічного виховання є надзвичайно багатограним. Видатні педагоги минулого, такі як О. В. Духнович, Г. С. Сковорода, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, приділяли увагу питанням екологічного виховання учнів. Сучасні науковці, зокрема Т.М. Байбара, Н.М. Бібик, О.Я. Савченко та інші, також активно досліджують шляхи розвитку природоохоронних навичок у школах.

Теоретичні основи формування екологічної компетентності розглядаються в дослідженнях С. Бондар, С. Головіна, К. Корсак, А. Маркової, Дж. Равенна, В. Стрельникова, А. Хуторського, І. Ящук та інших учених. Визначення сутності, структури та основних підходів до розвитку екологічної культури є предметом наукових праць О. Гуренкової, Д. Єрмакова, С. Жданової, О. Колонькової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалей та інших дослідників.

Мета дослідження. Дослідити принципи, засоби та основні підходи до формування екологічної компетентності на уроках «Пізнаємо природу».

Предмет дослідження. Принципи та засоби екологічного виховання.

Об'єкт дослідження. Сучасні концепції та шляхи оптимізації екологічного виховання.

Завдання дослідження:

- дослідити особливості екологічного виховання учнів 5-6 класів;
- проаналізувати принципи та засоби екологічного виховання учнів;
- схарактеризувати педагогічні умови успішної реалізації завдань екологічного виховання учнів;
- узагальнити форми та методи екологічного виховання;
- дослідити особливості підготовки вчителя до реалізації завдань екологічного виховання учнів;
- проаналізувати сучасні концепції та шляхи оптимізації екологічного виховання учнів;

- дослідити особливості дослідницької діяльності школярів, як умова розвитку екологічної компетентності
- схарактеризувати використання інноваційних підходів у розвитку екологічної компетентності учнів 5-6 класів на уроках «Пізнаємо природу».

Методи дослідження, що використовуються у цій роботі, включають пошуково – бібліографічний метод, який дозволяє здійснити глибоке ознайомлення з джерельною базою; проблемно – хронологічний метод, який допомагає визначити послідовність подій та явищ у контексті досліджуваної проблеми; структурний метод для виявлення взаємозв'язків між компонентами об'єкта дослідження; та порівняльно – аналітичний метод, який сприяє всебічному аналізу та порівнянню наукових даних.

Практичне значення даного дослідження полягає у можливості використання його матеріалів в освітньо – виховному процесі загальноосвітніх шкіл, а також у підготовці підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів з екологічного виховання. Результати дослідження можуть бути корисними для вищих навчальних закладів та педагогічних інститутів різних рівнів акредитації при підготовці майбутніх педагогів. Крім того, ці матеріали можуть бути використані вчителями, вихователями та батьками для організації різноманітних форм роботи з екологічного виховання, сприяючи формуванню екологічної свідомості серед учнів та молоді.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота викладена на 90 сторінках, містить 9 рисунків, список використаних джерел із 64 найменувань та 1 додатку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ШКОЛІ

1.1 Екологічне виховання учнів 5-6 класів як педагогічна проблема

У 5-6 класах учні поглиблюють та розвивають знання про природне і соціальне оточення, отримані ними в родині та дитячих садках. У цей віковий період формуються основи екологічної культури, створюється цілісне уявлення про природу та її значення, поступово складається наукове ставлення до навколишнього середовища, а також формується усвідомлена потреба в його збереженні та захисті. Крім того, учні починають розуміти норми поведінки, які сприяють збереженню природних ресурсів, та здобувають базові навички екологічної компетентності, що стають основою для подальшого розвитку їх екологічної свідомості та відповідального ставлення до довкілля [8, с.23].

Українські дослідники акцентують на важливості формування екоцентричного підходу в екологічній освіті, що передбачає сприйняття природних об'єктів як повноправних партнерів у взаємодії з людьми. У сучасній системі освіти України активно розвиваються різні форми екологічної діяльності поза класом і позашкільні заходи, спрямовані на підвищення екологічної свідомості. Кожен предмет у початковій школі розкриває природничо-науковий матеріал з нової перспективи, розширюючи знання учнів та сприяючи розвитку в них навичок спілкування з природою.

Важливу роль у розв'язуванні природничо-наукових проблем для України відіграє міжнародне співробітництво на регіональному рівні. Досвід європейських країн свідчить, що формування особистої відповідальності за екологічні проблеми розпочинається ще в школі через прості, але значущі аспекти: здатність підтримувати належні санітарно-гігієнічні умови в

житлових та навчальних приміщеннях, знання основ індивідуальної гігієни, що є важливими для запобігання захворюванням і поширенню інфекцій.

Ці знання та навички формуються під час занять із сімейної економіки, біології, анатомії, природознавства, а також спеціалізованих предметів з екології, валеології, статевого виховання та інших дисциплін.

У сучасних освітніх системах багатьох країн домінує епістемологічна модель екологічної освіти, яка активно застосовується в таких країнах, як Польща, Румунія та Казахстан. Ця модель передбачає досягнення освітніх цілей шляхом всебічного й системного розуміння екологічної реальності в рамках навчально-виховного процесу. Однак, науковці висловлюють думку про незавершеність гносеологічної моделі екологічної освіти та пропонують альтернативний підхід – гносеологічно-активістську модель.

Цей підхід активно застосовується в Німеччині, Франції, Бельгії, Нідерландах і частково в Чехії. Він включає не тільки пізнавальну діяльність, але й практичні заходи, орієнтовані на охорону довкілля [2, с. 106].

Особливий інтерес становить досвід Німеччини, де за останнє десятиліття майже завершено перехід від теоретичних природоохоронних принципів до їх практичного впровадження, що відповідає аналогічним процесам в Україні. Екологізація освіти в Німеччині охоплює всі компоненти шкільного життя: навчальні програми, підручники та навіть щоденні практики, перетворюючи школу на своєрідну «екоферму» – майданчик для застосування екологічних знань на практиці.

Екологічна освіта в Німеччині розглядається як важлива частина громадянського виховання, особлива увага приділяється екологічним аспектам у таких предметах, як домоведення, технічна праця і трудове навчання. Значне місце в методиці навчання займає проектне навчання, що заохочує учнів до участі в практичних екологічних заходах. Важливою особливістю німецької моделі є тісний зв'язок між екологічною свідомістю та політичними діями, що формується з ранніх шкільних років. У розробці

програм екологічної освіти широко застосовуються сучасні наукові досягнення та інноваційні підходи [3].

Екологізація освіти в Німеччині тісно пов'язана з економічним розвитком суспільства, утворюючи цілісну систему взаємодії «природа – суспільство – економіка».

Економізація екологічної освіти супроводжується принципом прагматизму, який є традиційним для західноєвропейської культури. Школа розглядається як робоче середовище для учнів, вчителів і технічного персоналу, а також як споживач природних ресурсів, енергії та харчових продуктів, який водночас утворює відходи. У навчальному процесі пріоритетом стає підготовка учнів до вирішення конкретних практичних завдань, що підкреслює прагматичну спрямованість освіти.

У Норвегії та Фінляндії значну частину часу приділяють вивченню природничих наук: учні спостерігають за природними явищами в різні пори року, беруть участь в екскурсіях та одноденних поїздках. Вчителі 5-6 класів проходять спеціалізовану підготовку, яка включає виїзні заняття, де вони поглиблюють свої знання про фотосинтез, колообіг речовин у природі, роль людини в екосистемах, а також її взаємини з флорою та фауною.

У Нідерландах, як і в Україні, підтримується індивідуальний та диференційований підхід до навчання, враховуючи здібності й можливості кожного учня. Важливою частиною освітнього процесу є також співпраця з державними установами, які забезпечують школи теоретичною та методичною підтримкою. У початковій освіті Нідерландів ключовими принципами є свобода та дитиноцентризм, що створює сприятливі умови для розвитку особистості дитини.

У шкільній програмі особлива увага приділяється природознавству, екологічному вихованню та тематичним групам, які сприяють розвитку екологічної свідомості. Важливою частиною є міждисциплінарний підхід, який інтегрує екологічні завдання в усі предмети та підручники для учнів 5-6 класів, формуючи системне розуміння природоохоронних питань [1, с. 99].

Формування ціннісного ставлення до природи значною мірою базується на наслідуванні зразків поведінки дорослих із найближчого оточення. Батьки та вчителі стають для дитини першими прикладами моральності та відповідального ставлення до довкілля.

Аксіологічний підхід у системі екологічного виховання утверджує особистість школяра як носія фундаментальних національних цінностей та визнає його найвищою цінністю, здатною організовувати свою діяльність на основі духовних ідеалів, моральних принципів і соціально значущих норм. Цей підхід підкреслює, що національна екологічна політика має знайти своє відображення у змісті екологічної освіти, особливо в початкових класах, де виховання екологічної свідомості є найбільш цілісним, всебічним, позитивним і ефективним. Формування екологічної свідомості в ранньому віці створює базу для подальшого розвитку відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Концептуально важливим при побудові екологічної освіти є уточнення поняття «виховання», яке в наукових дослідженнях має різні трактування. Деякі з них включають:

Виховання визначається як «система виховних заходів, спрямованих на формування гармонійно розвиненої особистості» [37, с. 342].

Інше визначення виховання включає «оснащення людини необхідним обсягом суспільних знань, умінь і навичок, підготовку до життя в соціумі, до дотримання його норм і правил, спілкування та соціальної взаємодії» [19].

Виховання розглядається також як процес цілеспрямованої, системної та планомірної взаємодії між вихователем і вихованцем, в якому здійснюється вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери особистості для формування наукового світогляду, високих моральних, соціальних і професійних якостей [37].

У сучасних дослідженнях акцентується на суб'єкт-об'єктних стосунках, що дозволяють розглядати учасників освітнього процесу не тільки як об'єкти,

а і як суб'єкти виховання. Такий підхід сприяє усвідомленню людини як найвищої цінності [18].

Виховання в новій освітній парадигмі враховує, що учень виконує функції як об'єкта, так і суб'єкта навчання, що передбачає активну залученість учня у власний освітній процес і розвиток його самостійності та відповідальності [22, с. 43].

Гуманістична і демократична парадигми освіти визначають дитину як активного суб'єкта навчального процесу, підкреслюючи важливість її свободи, творчого підходу, ініціативності та відповідальності. Сучасний аналіз терміну «виховання» демонструє, що педагогіка відходить від традиційного погляду на виховання як зовнішній вплив на дитину і переходить до його двостороннього розуміння. У цьому контексті виховання трактується не як одностороння взаємодія вчителя чи групи дітей, спрямована на формування особистісних якостей або опановування знаннями, уміннями та навичками, а як цілеспрямована та педагогічно доцільна морально-етична взаємодія двох рівноправних партнерів.

Такий підхід має важливе значення для екологічного виховання учнів 5-6 класів, адже саме цей підхід дозволяє всебічно й цілісно сформувати відповідальне ставлення учнів до природи та довкілля. Учень виступає як повноправний учасник освітнього процесу, оскільки від його особистої оцінки дій та реакцій, особливо на емоційному рівні, залежить глибина сприйняття екологічних цінностей. Крім того, у процесі спілкування учень має можливість впливати на однолітків, вчителів і батьків, розвиваючи колективну екологічну свідомість.

Таким чином, учень визнається повноцінним суб'єктом навчально-виховного процесу, і його суб'єктивність проявляється у свідомому рефлексивному ставленні до власних дій. Критично важливо, щоб учень усвідомлював свою роль у цьому процесі, адже «свобода вибору мети, методів і засобів її реалізації» є суттєвою характеристикою суб'єктності [57, с. 6].

Попри те, що людина вважається найвищою соціальною цінністю, у системі екологічної освіти цей принцип змінюється з огляду на специфічні взаємини в системі «людина – природа». Сучасні педагогічні концепції формування ціннісного ставлення до природи базуються на сприйнятті природи як сфери етичної взаємодії, де природа постає як найвища планетарна цінність. Праці таких дослідників, як І. Добронравова, В. Крисаченко, К. Корсак, Л. Нечипоренко, Л. Сидоренко, створюють основу для розуміння природи не лише як середовища для життя, але і як етичного суб'єкта, що заслуговує на повагу та захист.

Це означає, що з погляду цінності як людина, так і природа є рівноцінними компонентами. Водночас аналіз традиційних підходів до екологічної освіти вказує на тенденцію до відокремлення природи від людини («Я» — це природа), де взаємовідносини між живими істотами розглядаються ізольовано від людської діяльності, а кожна істота виступає передусім об'єктом дослідження, і лише згодом — живою істотою [56, с. 26].

Традиційний підхід, який ґрунтується на принципах антропоцентризму, охоплює такі ключові світоглядні положення:

1. Людина є найвищою цінністю, і навколишнє середовище має вартість лише в контексті його корисності для людини. Природа розглядається як власність людини, якою вона може розпоряджатися на власний розсуд.

2. Світ має ієрархічну структуру, на вершині якої стоїть людина, посередині — штучно створені предмети, а основою є природні об'єкти, ранжовані за їх корисністю для людських потреб.

3. Основною метою взаємодії з природою є її використання для задоволення певних людських потреб і отримання «корисного продукту», де природа виступає як об'єкт людської діяльності, а не самодостатній суб'єкт.

4. Розвиток природи повинен відбуватися в напрямку, що відповідає розвитку людства [33, с. 114].

Проте, коли людину не відокремлюють від природи, а розглядають на рівних із нею, як рівноправного члена всесвіту, стає очевидним, що більш виправданим є застосування екоцентричної концепції екологічного виховання. Цей підхід визнає, що як людина, так і природа є частинами єдиної системи, що має власну цінність і існує поза межами суто людських інтересів [57].

Екоцентрична концепція екологічного виховання має такі характерні риси:

1. Найвищою цінністю виступає гармонійний розвиток як людини, так і природи. Людина розглядається не як власник природи, а як рівноправний член природного товариства.

2. Відмова від ієрархічної будови світу, де розум людини не дає їй особливих привілеїв, а навпаки, накладає додаткові зобов'язання щодо навколишнього середовища. Соціум не протиставляється природі; вони є взаємопов'язаними елементами єдиної системи.

3. Метою взаємодії з природою стає задоволення потреб не лише людини, а й усіх членів природного товариства. Людство отримує засоби для існування з довкілля, однак має не тільки брати, але й віддавати природі, перетворюючи вплив на природу у співпрацю з нею.

4. Розвиток природи та людства осмислюється як процес еволюції — взаємовигідної та взаємозалежної єдності [60, с. 22].

Учені також звертаються до біоцентричної концепції екологічного виховання, яка базується на інших фундаментальних засадах яку представлено на рис.1.1.

Ідеї антропоцентризму, екоцентризму та біоцентризму мають глибокий вплив на формування ціннісної основи екологічного виховання та визначають напрями розвитку освіти та науки загалом. На нашу думку, сучасна наукова парадигма повинна зосередити свої зусилля на розвитку та інтеграції екоцентризму в наукову систему координат, де збереження природи та гармонійна взаємодія з нею стануть пріоритетом.

Рис. 1.1 Концептуальна схема біоцентричного підходу до екологічного виховання [59].

Для школярів характерний фрагментований підхід до сприйняття природи, оскільки її вивчення розділено між різними предметами. Спроба розкрити природу як цілісну систему здебільшого реалізується у виховному процесі, переважно в рамках дисциплін біологічного циклу. Проте аналіз навчальних програм для 5-6 класів загальноосвітніх закладів свідчить, що можливість учителя виділити достатньо часу для екологічного виховання обмежується кількома уроками. Водночас екологічне виховання потребує системного підходу, інтегрованого у вивчення всіх навчальних дисциплін.

Нова парадигма виховання нерозривно пов'язана з гуманізацією суспільства, що динамічно розвивається. Як зазначає Ш. Амонашвілі, «у

сучасний період особистісно-гуманістична орієнтація освіти та виховання стає загальноновизнаною» [4].

Гуманістична парадигма виховання ґрунтується на педагогічно обґрунтованих, гуманних суб'єкт-суб'єктних взаємовідносинах між педагогом та учнем. Процес гуманізації виховання реалізується через наповнення усіх форм свідомості та міжособистісного спілкування гуманістичним змістом, де особливу роль відіграє уважне й доброзичливе ставлення вихователя до учнів. Такий підхід формує гуманістичну спрямованість поведінки дітей, сприяючи розвитку їхніх моральних якостей. Створення умов для етичного виховання стає ключовим завданням, де особисті взаємини перевершують суто нормативні чи правові засади [56].

Таким чином, гуманістичне ставлення є фундаментальним механізмом у виховному процесі. Актуальність цього підходу для екологічного виховання зумовлена зростанням загальної культури, особливо екологічної, що в останні роки помітно впливає на виховний процес. У межах екологічного виховання педагог опирається на такі якості школярів, як довіра, чуйність та відкритість, сприяючи розвитку їхньої емпатії до природи та навколишнього середовища. Вікові особливості учнів початкової школи забезпечують вчителю авторитет, що сприяє встановленню гармонійних стосунків, що своєю чергою позитивно впливає на освітній процес, закладаючи міцний фундамент для екологічної свідомості в молодшому поколінні.

1.2 Принципи та засоби екологічного виховання учнів 5-6 класів

У сучасній педагогічній практиці екологічне виховання учнів 5-6 класів є важливі компоненти загальної освітньої програми, спрямованою на формування в молодого покоління відповідального ставлення до навколишнього середовища. Підвищення рівня екологічної свідомості школярів потребує не лише системного підходу, але й впровадження

спеціальних принципів та засобів, що сприяють ефективній передачі екологічних знань і розвитку екологічної культури.

Основні принципи екологічного виховання в молодшому підлітковому віці ґрунтуються на урахуванні психологічних особливостей учнів, їхньої пізнавальної активності та потреби в практичній діяльності. Засоби екологічного виховання охоплюють як традиційні педагогічні прийняття, так і інноваційні методики, що дозволяють учням активно залучатися до екологічної діяльності та глибше усвідомлювати важливість збереження природних ресурсів.

Використання цих принципів та засобів є запорукою формування сталого екологічного мислення та відповідальної поведінки учнів, що є необхідним елементом їхнього розвитку як майбутніх членів суспільства, здатних приймати зважені рішення в інтересах довкілля.

Комплексна взаємодія між суспільством і природним середовищем слугує основою для визначення фундаментальних принципів екологічного виховання, які включають такі аспекти:

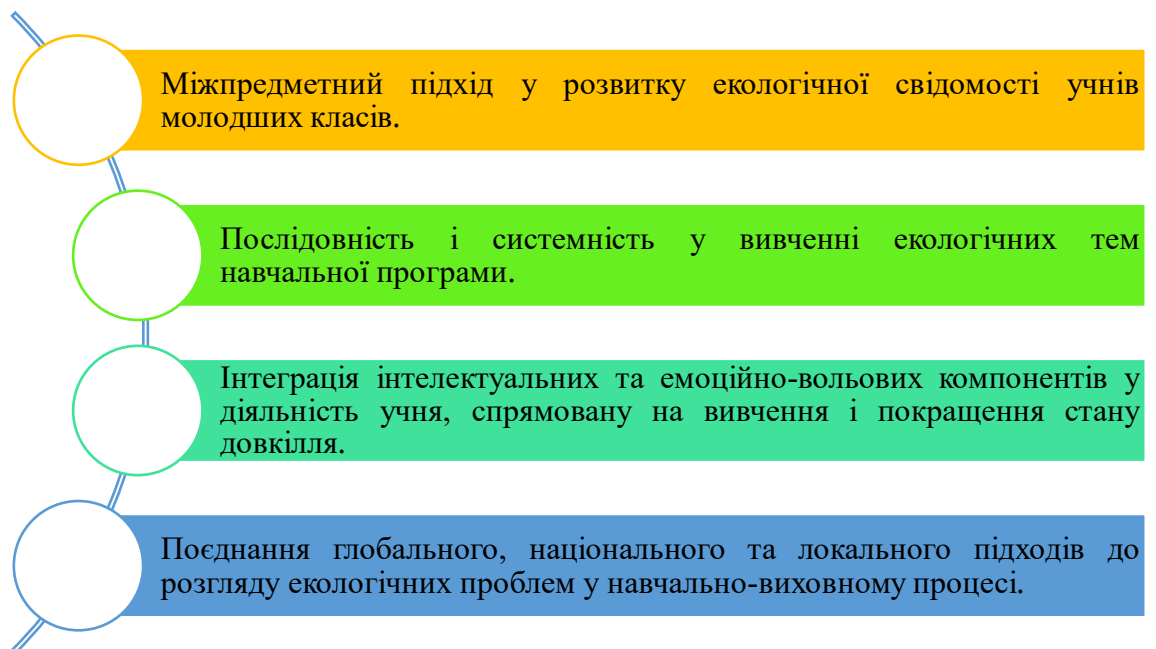

Рис. 1.2 Принципи, що лежать в основі екологічного виховання

Принцип міжпредметного підходу у формуванні екологічної культури школярів заснований на унікальних особливостях змісту кожної навчальної дисципліни. Для успішної реалізації цього принципу необхідно вирішити такі завдання:

- визначити функціональну роль кожного навчального предмета у загальній системі екологічної освіти та виховання;
- встановити міжпредметні зв'язки та забезпечити узгодженість і інтеграцію міжпредметних підходів.

Екологічна освіта передбачає гармонізацію змісту та методів, спрямованих на розкриття закономірностей, принципів та підходів до оптимальної взаємодії суспільства з природою. Це охоплює всі рівні екологічних знань, які формуються під час вивчення різних навчальних дисциплін.

До методів, які застосовуються у процесі формування екологічної культури учнів, належать:

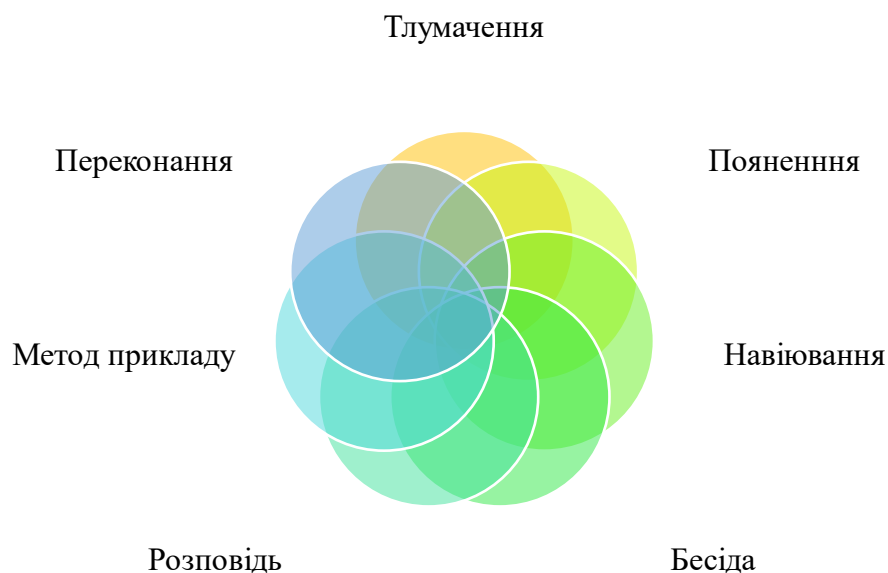

Рис. 1.3 Педагогічні методи для формування екологічної культури учнів

Тлумачення як метод впливу на вихованця базується на емоційно-мовному контакті, що вимагає знання специфіки класу та індивідуальних

особливостей кожного учня. Для учнів 5-6 класів цей метод може включати прості мотиваційні вислови, такі як «Я повинен це зробити» або «Так роблять усі», що допомагає не лише у формуванні та закріпленні моральних якостей і належної поведінки, а й у розвитку позитивного ставлення до своїх вчинків [59, с. 32].

Основою тлумачення є пропозиція, яка характеризується некритичним сприйняттям учнями умов, поставлених учителем. Навіювання своєю чергою тонко проникає в психіку дитини, впливаючи на всю її особистість і формуючи необхідні мотиви. Учитель використовує цей метод для передання учню конкретних інструкцій або для посилення дії інших методів виховання.

Бесіда — це методичний підхід, що передбачає послідовне обговорення певної теми, в якому беруть участь як учитель, так і учні. Особливістю бесіди є поетапне сприйняття інформації через систему запитань і відповідей [19]. Якщо частина змісту лишається поза увагою учня, знання стають фрагментарними, втрачається цілісне розуміння, а разом із ним і мотивація до навчання.

Бесіда передбачає цілеспрямоване обговорення, зміст якого визначається навчальними завданнями та може бути орієнтованим як на окремих учнів, так і на всю групу [12].

Проведення бесіди ефективно, коли учні можуть спиратися на відомі факти з прочитаних книг, власних спостережень або досвіду роботи на навчально-дослідницькому майданчику.

Бесіду також можна побудувати навколо нових або малознайомих тем, використовуючи наочні матеріали, ілюстрації, таблиці, карти, фільми тощо.

Форма і спосіб ведення бесіди залежать від її мети, завдань і змісту. Це може бути обговорення певного висловлювання, статті, вчинків учнів, подій у школі, класі або суспільстві загалом.

Бесіда не лише пояснює норми та правила поведінки, а й допомагає сформувати уявлення про життєві цінності, даючи учням змогу висловити свою думку з важливих питань, поділитися поглядами та переконаннями.

Бесіда має логічну структуру, що забезпечує цілісність і послідовність навчального процесу.

Рис. 1.4 Структурний алгоритм проведення бесіди

У процесі формування екологічної культури використовується також метод дилеми, який передбачає обґрунтування учнями свого вибору між двома варіантами. Цей підхід дозволяє виявити ціннісні орієнтації учнів. Важливо, щоб дилеми були пов'язані з реальними життєвими ситуаціями, що близькі школярам, і містили питання морального характеру [8].

Метод розповіді, що являє собою монологічне викладення вчителем у формі опису, оповіді чи пояснення, має на меті викликати у школярів емоційний відгук: почуття співпереживання, радість від добрих вчинків або обурення поганими. Такий метод дає змогу розкрити моральні норми й правила поведінки, а також сформувати ідеальний образ. Важливо, щоб вчитель не нав'язував висновків, а надавав дітям можливість самостійно осмислити почуте та зробити власні висновки.

Метод прикладу базується на впливі через наслідування, оскільки діти починають наслідувати інших ще до того, як розвинуть здатність до раціонального аналізу [12, с. 34].

Дія цього методу ґрунтується на принципі зорового сприйняття: діти легше й природніше засвоюють поведінкові моделі, спостерігаючи їх без додаткових пояснень. Приклад впливає на рівні першої сигнальної системи, тоді як вербальні методи діють через другу.

Виховний потенціал методу кейсів проявляється як наочний інструмент у формуванні екологічної культури: діти відтворюють поведінкові моделі через емоційно-раціональні переживання. Наслідування певних зразків поведінки сприяє формуванню моральних орієнтирів у власній поведінці. Це складний процес, у якому діти, спостерігаючи поведінку інших у різних ситуаціях, згодом прагнуть діяти аналогічно, що сприяє розвитку вольових якостей і навичок самостійних дій.

Приклади для наслідування школярі можуть знайти серед батьків, родичів, учителів, знайомих, літературних героїв чи видатних сучасників. У процесі спілкування в контактних групах створюються сприятливі умови для наслідування, що особливо важливо на ранніх етапах особистісного розвитку. Активність одного учасника групи часто стимулює активність інших, а співробітництво і змагальність у груповій діяльності значно підвищують ефективність процесу наслідування.

Приклад у вихованні виконує низку важливих функцій:

- формує в учнів прагнення та ідеали;
- підтверджує обґрунтованість цих прагнень;
- сприяє переконанню в правильності певних поглядів і дій;
- стимулює учнів до самовдосконалення.

Ще давньоримський філософ Сенека підкреслював, що легше навчати доброго прикладом, ніж словами.

Метод переконання є способом впливу на свідомість і волю особистості, що сприяє формуванню нових поглядів і ціннісних установок

або коригує ті, що суперечать загальнолюдським та національним нормам [54].

Цей метод включає обґрунтування конкретних ідей, відстоювання моральних позицій та оцінку вчинків.

Основою переконання є знання, що дозволяють пояснити та обґрунтувати доцільність певних установок і поведінкових норм. Проте знання є ефективними лише тоді, коли вони об'єднані з емоціями, проникають у серце людини, зливаючись з її почуттями та волею, і постійно залишаються в її свідомості, навіть коли вона про них не замислюється.

Ефективним методом для розвитку необхідних особистісних якостей є вправи. Сутність цього методу полягає у багаторазовому виконанні певних дій, що призводить до їх автоматизації. Практика веде до формування стійких особистісних якостей: навичок і звичок.

Вправи передбачають систематичне повторення та вдосконалення певних дій, які стають основою соціальної поведінки. Це структурований і організований процес виконання різноманітних завдань, спрямованих на розвиток потрібних рис характеру й поведінкових звичок. Навички формуються на основі знань про норми поведінки та закріплюються через регулярні цілеспрямовані дії. Як зазначають В. Лозова та Г. Троцько [25], вправи — це система правильно організованих дій, що під керівництвом учителя та протягом тривалого часу формує у школярів необхідні звички. Учень відчуває виховний вплив через виконання цих завдань, поступово засвоюючи певні поведінкові норми.

Вправи сприяють розвитку умінь і звичок, які надалі інтегруються в загальну поведінкову структуру дитини та формують її індивідуальні риси.

До основних заходів використання вправ у школі належать:

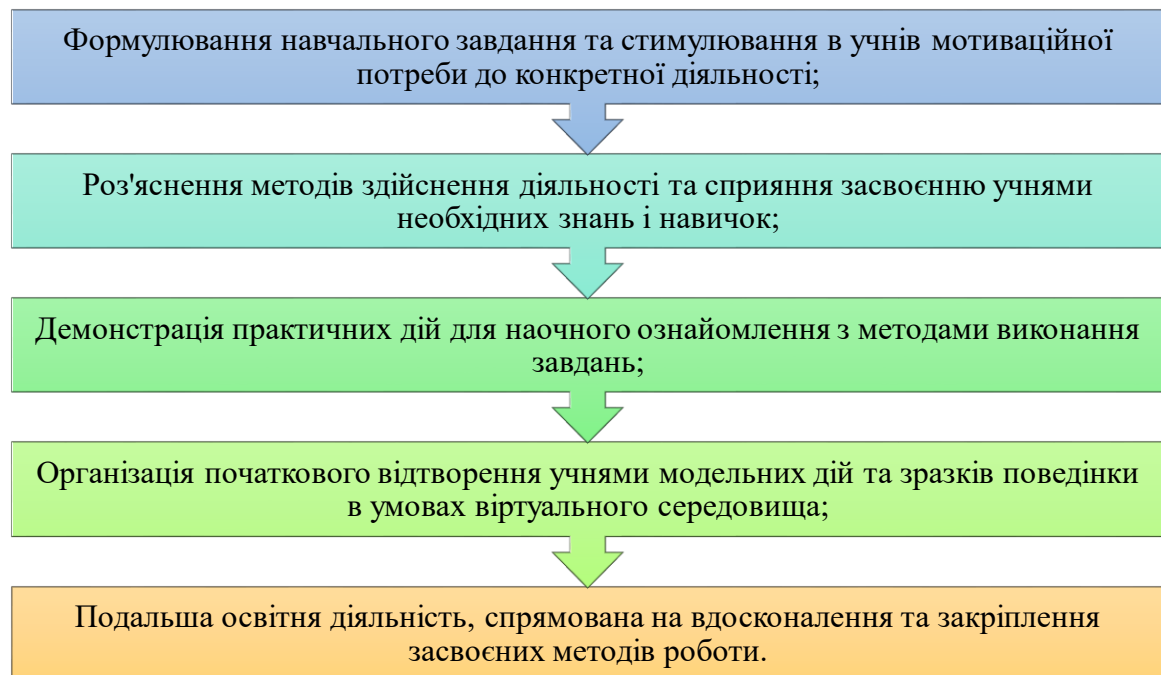

Рис. 1.5. Ключові методичні способи застосування вправ.

Дидактична гра є одним із найпоширеніших методів навчання та виховання учнів 5-6 класів, оскільки вона ефективно сприяє досягненню освітніх і виховних цілей [3].

Застосування дидактичної гри дозволяє вчителю створити сприятливу, доброзичливу атмосферу спілкування, заохочуючи учнів до активної участі в процесі засвоєння нових знань, розвитку уявлень і розуміння явищ через інтеграцію навчальної та ігрової діяльності.

Більшість дидактичних ігор має змагальний характер, що підвищує мотивацію та динаміку навчального процесу. Змагальні елементи можуть охоплювати всю гру або бути присутніми на окремих її етапах, у ключових моментах чи фрагментах. Змагання передбачають оцінювання досягнень учасників (зазвичай у балах), що вимагає дотримання рівності завдань та об'єктивності оцінювання.

Як зазначає Л. Печко [34], у початковій школі широко використовуються різні типи екологічних дидактичних ігор, серед яких можна виділити:

- рольові ігри, що моделюють соціальні аспекти екологічної діяльності;
- симуляційні ігри, що дають змогу простежити роль окремих елементів екосистеми чи проаналізувати наслідки антропогенного впливу на біоценози (наприклад, ігри «Екосистема водойм», «Екологічна піраміда», «Ноосфера»);
- конкурси, що заохочують активність учнів у здобутті та демонстрації екологічних знань і навичок (конкурси-аукціони, вікторини);
- ігри-подорожі, які дозволяють учням віртуально відвідати різноманітні куточки світу.

Такі ігри сприяють розвитку екологічної свідомості у школярів, формують відповідальне ставлення до природи та інтегрують екологічні знання в захопливу ігрову форму навчання.

На ефективність використання різних форм і методів у процесі екологічного виховання учнів 5-6 класів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) впливають такі важливі чинники:

1. Педагогічно обгрунтоване порівняння методів виховання з освітніми цілями, завданнями, змістом та основними принципами виховання. Це особливо стосується принципу врахування індивідуальних і вікових особливостей учнів. Лише глибоке розуміння педагогом особистісних характеристик дитини дозволяє визначити оптимальні підходи до її виховання.

2. Інтеграція методів формування свідомості, соціальної поведінки, стимулювання активності, корекції поведінки та самовиховання. Лише систематичне поєднання цих методів забезпечує глибоке і стійке виховне впливання на учнів, сприяючи розвитку екологічної свідомості.

3. Урахування особливостей педагогічної ситуації. Кожна педагогічна ситуація має свою специфіку, і успішне виховання вимагає адаптації методів до умов конкретного навчального середовища.

4. Аналіз впливу використаних форм і методів на особистість учня. Регулярна оцінка результативності раніше застосованих методів допомагає педагогу коригувати свій підхід з урахуванням індивідуальних потреб і особливостей кожної дитини.

5. Особистість педагога та його педагогічна рефлексія. Важливими є здатність вчителя усвідомлювати мотиви своїх дій (зокрема, націленість на інтереси дитини чи зовнішні вимоги), розрізняти особисті проблеми та навчальні завдання учнів, а також уміння бачити ситуацію очима дітей, об'єктивно оцінюючи результати виховної роботи [12].

Ці чинники є ключовими для успішного екологічного виховання учнів із ТПМ, забезпечуючи формування у них відповідального ставлення до природи, активної життєвої позиції та гармонійного розвитку особистості.

1.3 Педагогічні умови успішної реалізації завдань екологічного виховання учнів 5-6 класів

У «Концепції екологічної освіти в Україні» підкреслюється, що екологічна освіта, як комплексне культурне явище, повинна бути спрямована на формування екологічної культури, яка є непіднятою частиною системи національного громадянського виховання всіх верств населення. Особливу увагу в документі приділено громадянській частині при створенні національної системи екологічної освіти [17].

На думку Г. Науменка, екологічна освіта потребує методологічного, світоглядного та соціокультурного підходу, оскільки ця сфера має глибокий філософський зміст. Філософсько-світоглядний рівень аналізу екологічної проблематики дозволяє об'єднати різномірний матеріал в єдину систему, що надає екологічній освіті концептуальної цілісності. Таким чином, екологія стає важливим гносеологічним фактором сучасних наукових досліджень та невідійманою частиною проектування нової освітньої системи [9, с. 11].

Автор зазначає, що екологія, як навчальна дисципліна, є особливою, багатовимірною та вимогливою для впровадження в освітній процес, оскільки її предметна сфера та методи викладання перебувають у стадії становлення. Шкільні програми часто зосереджуються на конкретних аспектах, таких як колообіг хімічних елементів, типи забруднення, еволюція життя на Землі, межі біосфери тощо.

Хоча ці питання є важливими для екології, вони зазвичай висвітлюються в рамках уроків природознавства, біології та географії. Їх можна розглядати як підготовчий етап екологічного виховання, спрямованого на формування нового світогляду та способу життя, що передбачає як раціональне використання природних ресурсів, так і розвиток активної соціальної позиції [9, с. 12].

Сучасний науковий підхід до поняття «компетентність» є багатограним і охоплює різні аспекти його розуміння, що відображає широту та динамічність цього терміна. Компетентність визначається як «сукупність знань та вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, зокрема здатність до аналізу, прогнозування наслідків своєї діяльності та ефективного використання інформації». У ширшому контексті компетентність описується як поєднання знань, розуміння, навичок, цінностей та інших особистісних якостей, що є показниками успішного навчання за освітньою програмою [2; 3].

Екологічна компетентність, як індивідуальна риса, означає здатність особистості приймати рішення та діяти в життєвих ситуаціях таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив на довкілля. Вона включає такі основні характеристики:

- здатність проявляти екологічну культуру у «зоні відповідальності» людини, тобто у тій сфері середовища, де вона може безпосередньо впливати через свої дії;
- риса, що сприяє відповідальному прийняттю рішень у життєвих ситуаціях, керуючись принципами сталого розвитку та відповідно до

екологічних цінностей, що дозволяє гармонійно поєднувати особисті потреби з природоохоронними пріоритетами;

- вміння діяти екологічно в повсякденному житті, актуалізуючи набуті знання, навички та цінності, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення з урахуванням можливих наслідків для природи;

- здатність використовувати екологічні знання та досвід у професійному і побутовому контекстах, керуючись екологічними цінностями та непріоритетною вигодою, а глибоким усвідомленням своєї причетності до екологічних проблем.

Таким чином, екологічна компетентність є важливим показником розвитку екологічної культури особистості, який ґрунтується на усвідомленні особистої відповідальності за вплив на довкілля. Вона сприяє формуванню непрагматичної мотивації до екологічно обґрунтованих дій у професійній та повсякденній діяльності, орієнтуючись на збереження та захист навколишнього середовища [10, с. 8–10].

Формування екологічної компетентності особистості є одним із головних завдань сучасної освіти та виховання, орієнтованих на забезпечення сталого розвитку суспільства. Філософія сталого розвитку в освіті базується на аксіологічних засадах, які акцентують відповідальність кожної людини та всього людства за наслідки власної діяльності для майбутнього цивілізації.

Екологічна компетентність охоплює комплекс особистісних якостей, знань, умінь, творчих здібностей та досвіду, які в сукупності формують здатність індивіда мотивувати себе до життя у гармонії з довкіллям, зважаючи на суспільні та особисті цінності та потреби. Вона також вимагає усвідомлення особистої відповідальності за вплив своєї професійної та повсякденної діяльності на навколишнє середовище. Ця компетентність ґрунтується на цінностях, переконаннях, знаннях і вольових якостях, які стають помітними у практичній діяльності та прийнятті рішень.

Екологічно компетентна людина прагне до відповідального розв'язування життєвих питань, виходячи з пріоритету збереження природи.

Український педагог і дослідник О. Вишневський, досліджуючи валео-екологічне виховання, підкреслює нерозривний зв'язок людини та природи, трактуючи людину як «споживача природи». Він висвітлює нові принципи взаємодії з природою, наголошуючи на природі як на важливому «вихователі» людини.

Вишневський також звертає увагу на два основні компоненти людської особистості — матеріальну і духовну. На його думку, це породжує дві системи цінностей: перша регулює поведінку людини в соціальному контексті, а друга визначає її ставлення до матеріального світу, з яким вона безпосередньо взаємодіє. Ці цінності впливають на екологічну свідомість і визначають відповідальне ставлення до навколишнього середовища, що є основою для розвитку екологічної компетентності [30].

Аналіз компонентної структури екологічної компетентності свідчить, що вчені виділяють у її складі різну кількість елементів. У кожній моделі цієї структури присутні компоненти, що охоплюють знання (змістові, дослідницькі, інтелектуальні, предметні, пізнавальні аспекти), уміння та навички (практичні, операційні, поведінкові, технологічні) і особистісне ставлення учнів до навколишнього середовища. Окремо виділяються компоненти мотивації та цінностей, які включають аксіологічні, особистісні й рефлексивні аспекти, що відображають мотиви, потреби, переживання та ціннісно-мотиваційні орієнтації, важливі для екологічної діяльності.

Згідно з Законом України «Про вищу освіту», компетентність визначається як здатність до успішної соціалізації, навчання і професійної діяльності, яка формується завдяки динамічному поєднанню знань, умінь, навичок, цінностей, способів мислення та інших особистісних характеристик [29].

Поняття «педагогічні умови» стосується умов, які сприяють організації навчально-виховного процесу, а також освітньому середовищу, що розвиває пізнавальні та виховні можливості учнів початкової школи. Педагогічні умови сприяють формуванню екологічних знань, умінь, навичок, а також

розвитку світоглядної культури та екологічної компетентності. Наукові джерела визначають педагогічні умови як зовнішні чинники, що забезпечують функціонування і розвиток процесу, який потребує певного організаційного забезпечення.

Організація, у цьому контексті, означає досягнення стабільності у внутрішніх і зовнішніх зв'язках системи, необхідної для її ефективного функціонування у мінливому середовищі. Тому педагогічні умови можна визначити як організаційні характеристики навчально-виховного процесу, що формують виховний та освітній результат, забезпечуючи об'єктивну можливість досягнення цілей.

Для ефективності будь-якої спеціальної діяльності потрібні певні умови, які сприяють реалізації відповідних процесів. Умови визначаються як елементи, від яких залежить існування або перебіг інших процесів; це значущі частини комплексу об'єктів або їхніх взаємодій, без яких неможливе функціонування самого явища. Педагогічні умови, отже, є одним з ключових чинників, що впливають на ефективність виховного процесу [6, с. 19].

Основні характеристики педагогічних умов, що забезпечуватимуть успішне формування екологічної компетентності учнів 5-6 класів, полягають у наступному див. рис. 1.6

Отже, першою умовою для ефективного формування екологічної компетентності учнів є наявність у вчителя мотивації та внутрішнього бажання розвивати цю компетентність у школярів. Формулюючи цю педагогічну умову, ми виходили з розуміння, що для успішного розвитку екологічної компетентності в учнів учитель повинен мати готовність і прагнення реалізувати це завдання.

Екологічну компетентність учнів 5-6 класів можна визначити як інтегративну якість, набутий у процесі навчання комплекс знань, навичок, досвіду та ціннісних орієнтацій, що формують їхню готовність і здатність до природоохоронної діяльності. Формування цієї компетентності відбувається під час вивчення природничих дисциплін, і важливо, щоб під час професійної

підготовки в педагогічних закладах у майбутніх учителів розвивалася готовність культивувати цю якість у своїх учнях.

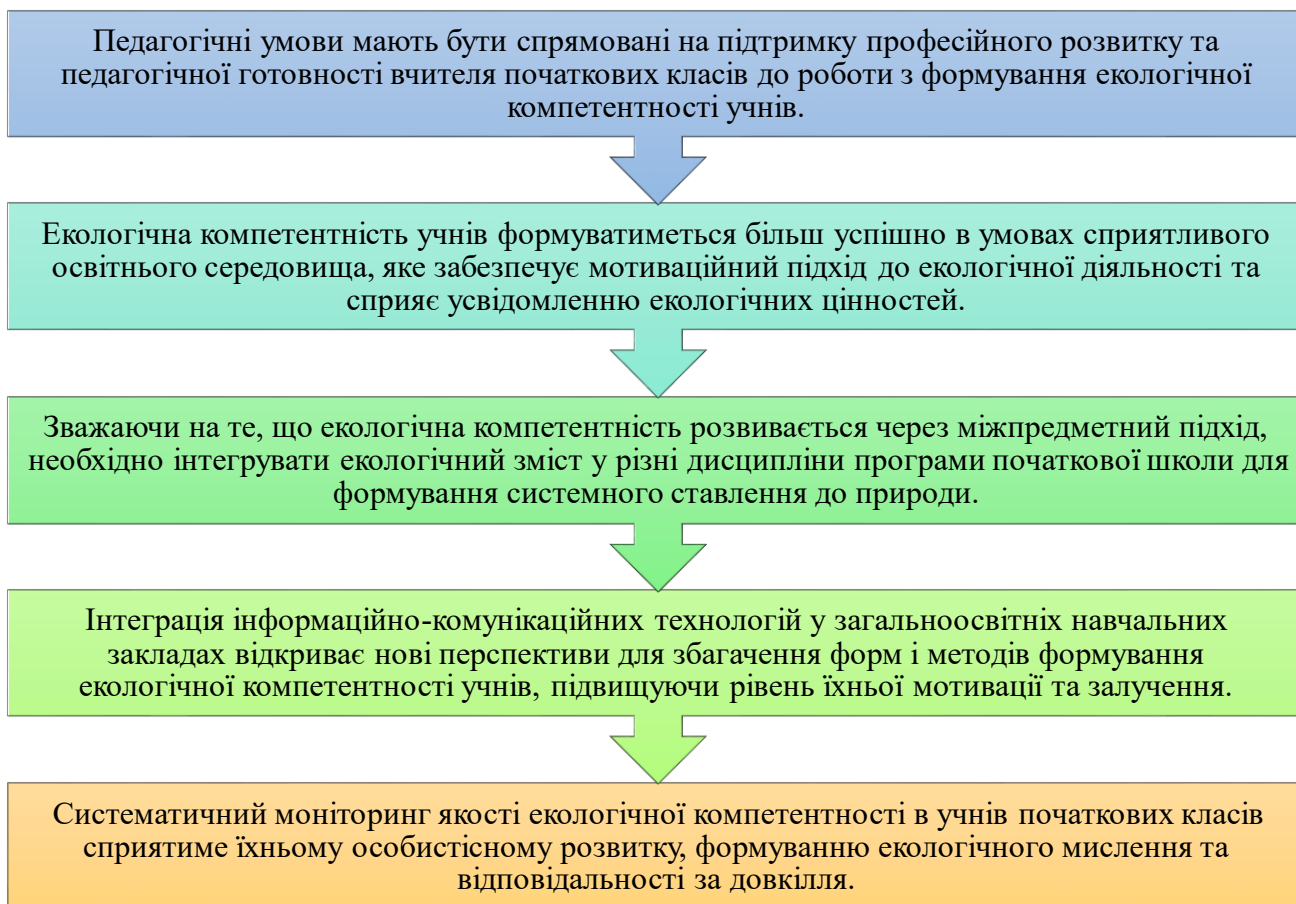

Рис. 1.6. Ключові характеристики й процеси, що забезпечують формування екологічної компетентності в учнів 5-6 класів.

Аналіз практики екологічної освіти у вищих навчальних закладах виявив суттєве сперечання: хоча формування екологічної компетентності має як педагогічний, так і соціокультурний вимір, що потребує цілісного підходу, на практиці цей процес часто звужується до викладання окремого предмета «екологія». Він зводиться до теоретичних аспектів, не інтегруючи практичну частину, що важливо для розвитку екологічних навичок і усвідомлення екологічної відповідальності в реальному житті. Внаслідок цього підготовка вчителів 5-6 класів до формування екологічної компетентності учнів залишається недостатньо опрацьованою, що ускладнює реалізацію цього важливого завдання на практиці.

Вона відображає здатність ефективно і раціонально використовувати природні ресурси та сприяти їх збереженню; усвідомлювати значущість екологічної освіти та виховання у справі захисту навколишнього середовища; прогнозувати й аналізувати екологічні наслідки антропогенної діяльності; оцінювати актуальні проблеми, зокрема ті, що стосуються виснаження озонового шару та загроз парникового ефекту; застосовувати стандарти допустимого рівня основних забруднювачів, рекомендовані ВООЗ, які діють в Україні, країнах ЄС та США.

Основними показниками сформованості екологічної компетентності вчителя є:

1. Ознайомлення з державними нормативними документами, що спрямовують освітній процес, є важливою умовою для вчителя в забезпеченні формування екологічної компетентності учнів.
2. Знання вчителем термінології, пов'язаної з поняттям «екологічна компетентність», та її місця в системі компетентностей є важливим для ефективного формування екологічної свідомості учнів.
3. Розуміння структури екологічної компетентності та її функцій є ключовим для забезпечення цілісного підходу до формування екологічної свідомості учнів.
4. Ознайомлення з основними екологічними проблемами та методами їх вирішення є необхідним для формування екологічної обізнаності та відповідального ставлення до довкілля.
5. Ознайомлення з екологічними проблемами, зокрема на місцевому рівні, а також набуття практичного досвіду у їх розв'язанні є важливими компонентами екологічної компетентності та сприяють формуванню відповідального ставлення до довкілля.
6. Роль екологічних цінностей в ієрархії особистісних пріоритетів, особливості ставлення до природи, а також природоохоронна поведінка та діяльність у професійній і повсякденній сферах є важливими аспектами формування екологічної свідомості та відповідального ставлення до довкілля.

7. Здатність ухвалювати рішення та діяти з мінімальним впливом на навколишнє середовище, усвідомлюючи відповідальність за екологічні наслідки своєї діяльності, є важливою частиною екологічної свідомості та відповідальної поведінки.

8. Набутий досвід проведення екопедагогічних заходів, що включає планування екологічного виховання учнів як на уроках, так і в позакласній діяльності, є важливим елементом формування екологічної свідомості в освітньому процесі.

9. Розробка факультативних курсів з екологічної тематики є важливим кроком у забезпеченні учнів поглибленими знаннями про довкілля та формуванні екологічної свідомості.

10. Проектування уроків, орієнтованих на реалізацію цілей екологічного виховання школярів, є важливим етапом у формуванні екологічної культури та усвідомленого ставлення до довкілля.

11. Розробка завдань екологічного змісту в межах навчальної практики та реалізація міжпредметних зв'язків є важливими компонентами, що сприяють поглибленню екологічної обізнаності учнів та формуванню цілісного світогляду щодо охорони довкілля.

12. Організація та проведення просвітницьких заходів для учнів та їхніх батьків є важливим засобом підвищення екологічної обізнаності та формування спільної відповідальності за збереження довкілля.

Другою умовою є створення сприятливого навчально-виховного середовища для розвитку екологічної компетентності учнів. Вибір цієї умови ґрунтується на необхідності формування особистісного компонента екологічної компетентності, зокрема екологічних цінностей та мотивів природоохоронної діяльності серед учнів початкових класів. Роль навчального середовища у формуванні особистості завжди підкреслювали відомі педагоги, такі як К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та інші.

Аналіз педагогічної літератури показує, що сприятливе навчально-виховне середовище розглядається як: – вагомий чинник становлення особистості; – простір, де взаємодія всіх учасників педагогічного процесу сприяє їх духовному, інтелектуальному, моральному, естетичному та фізичному збагаченню, розкриттю творчого потенціалу, самореалізації, формуванню прагнення до особистісного вдосконалення, а також забезпечує співпрацю на засадах гуманізму [7; 8; 10; 11].

На думку О. Макагон [27], ефективність і стабільність такого сприятливого освітнього середовища підвищуються, якщо воно являє собою єдиний інтегрований простір, що складається з різних мікросередовищ: інтелектуального, психологічного, науково-методичного, соціального, культурно-естетичного, фізичного, санітарно-гігієнічного та електронного.

Авторка виділяє дві групи факторів, які впливають на ефективність освітнього середовища: позитивні (формування позитивного іміджу школи, сприятливий психологічний клімат у класі, повне використання можливостей закладу освіти, індивідуальні здібності та інтереси учнів, інтеграція інновацій у педагогічний процес, опорний стиль керівництва, належне матеріально-технічне забезпечення) та негативні (фізичні, психологічні та професійні навантаження; відсутність взаєморозуміння між учителем, учнями та батьками; слабка матеріально-технічна база; низький культурно-освітній рівень учасників процесу; авторитарний стиль керівництва; конфліктні ситуації в колективі).

Ефективне навчально-виховне середовище для розвитку екологічної компетентності учнів характеризується такими показниками:

- залучення учнів і вчителя до спільної природоохоронної діяльності;
- узгоджена співпраця всіх учасників освітнього процесу у розв'язуванні екологічних питань;
- формування довірливих і гармонійних стосунків між усіма суб'єктами педагогічної взаємодії;
- взаємна підтримка та висока вимогливість у питаннях екології;

- поінформованість учасників педагогічного процесу про цілі та контекст спільної діяльності;
- позитивне налаштування на досягнення спільних екологічних цілей;
- задоволення від належності до команди;
- сприятливе ставлення до результатів особистих і колективних досягнень;
- формування здорового психологічного клімату;
- демократичний стиль управління;
- емоційне задоволення від спільної діяльності;
- належне матеріально-технічне забезпечення.

До вимог, що сприяють створенню сприятливого навчально-виховного середовища для розвитку екологічної компетентності учнів, дослідники відносять:

- урахування вчителем психологічних особливостей та реальних можливостей учнів;
- стимулювання позитивного ставлення учнів до навчання та пізнання, а також до природоохоронної діяльності;
- забезпечення позитивного налаштування вчителя на урок, що включає концентрацію, уважність, самоконтроль і контакт з класом.

Третя умова — екологічне збагачення змісту навчання через міжпредметну інтеграцію. Міжпредметна інтеграція означає поєднання екологічного змісту в навчальних предметах початкової школи шляхом включення знань з різних освітніх галузей — природознавства, соціальних та зберігаючи здоров'я дисциплін, громадянської освіти, історії, математики тощо. Важливим аспектом формування екологічної компетентності є створення цілісного екологічно орієнтованого педагогічного середовища, яке функціонує як єдиний навчальний простір, що підтримує та підвищує ефективність цього процесу [46].

Четверта умова: здійснення ретельного моніторингу процесу формування екологічної компетентності у молодших школярів.

Моніторинг є невіддільною частиною успішного формування екологічної компетентності серед молодших школярів. Він виступає необхідним інструментом для точного визначення цілей та завдань цього процесу, оскільки без систематичного спостереження та аналізу неможливо обґрунтовано формувати цілі й відстежувати їх досягнення. Ретельний моніторинг дозволяє не лише оцінити поточний рівень екологічної обізнаності та компетентності учнів, але й своєчасно вносити необхідні корективи в освітній процес.

Головна мета моніторингу полягає в отриманні цілісного розуміння чинників, які сприяють або ускладнюють досягнення запланованих результатів. Це включає аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, таких як методики навчання, мотивація учнів, ресурси школи, підтримка з боку батьків та громадськості, а також соціально-економічні умови. Завдяки цьому можна визначити сильні та слабкі сторони наявних підходів до навчання екології та розробити стратегії для їх вдосконалення.

Моніторинг передбачає збір і аналіз всебічної інформації про реальні можливості вчителів і учнів, рівень їхньої попередньої підготовки, а також інші важливі аспекти, що впливають на розвиток екологічної компетентності. Це може включати:

1. Оцінювання знань та навичок учнів через тести, опитування, практичні завдання та проекти, що дозволяють виміряти рівень засвоєння екологічних концепцій та їх здатність застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях.
2. Аналіз методичних підходів вчителів, включаючи використання інтерактивних технологій, екскурсій, лабораторних робіт та інших активних форм навчання, які сприяють поглибленню екологічної свідомості.
3. Вивчення ресурсного забезпечення школи, наприклад, наявність навчальних матеріалів, мультимедійних засобів, доступу до природних об'єктів для проведення позакласних заходів.

4. Оцінка мотивації учнів та їх зацікавленості у вивченні екологічних тем, що може впливати на їхню активність та бажання долучатися до екологічних ініціатив.

Попередньо визначені завдання часто підлягають коригуванню, оскільки специфічні обставини можуть вимагати їх адаптації до реальних умов та можливостей. Наприклад, зміни в навчальній програмі, нові екологічні виклики або зміни в складі навчального персоналу можуть потребувати перегляду підходів до навчання та методів моніторингу. Гнучкість у постановці завдань дозволяє забезпечити більш ефективне досягнення цілей екологічної освіти.

Алгоритм моніторингу екологічної компетентності учнів початкової школи включає такі основні етапи:

1. Планування моніторингу: Визначення цілей, завдань, показників успішності та методів збору даних. Розробка інструментів оцінювання, таких як анкети та тести.

2. Збір інформації: Оцінювання знань і навичок учнів, спостереження за уроками, опитування вчителів і батьків. Використання різноманітних методів для отримання повної картини.

3. Аналіз даних: Обробка інформації для виявлення тенденцій та оцінки ефективності навчання екології. Порівняння з нормативними показниками.

4. Інтерпретація результатів: Визначення причин успіхів і труднощів, оцінка ефективності методів навчання.

5. Прийняття рішень та коригування планів: Розробка рекомендацій для покращення навчального процесу, коригування завдань і методів навчання.

6. Зворотний зв'язок та моніторинг змін: Оцінка ефективності внесених коректив, забезпечення постійного вдосконалення через регулярний моніторинг.

Таким чином, ретельний моніторинг процесу формування екологічної компетентності у молодших школярів забезпечує системний підхід до освітнього процесу, сприяє досягненню високих стандартів екологічної освіти та сприяє сталому розвитку екологічної свідомості у дітей.

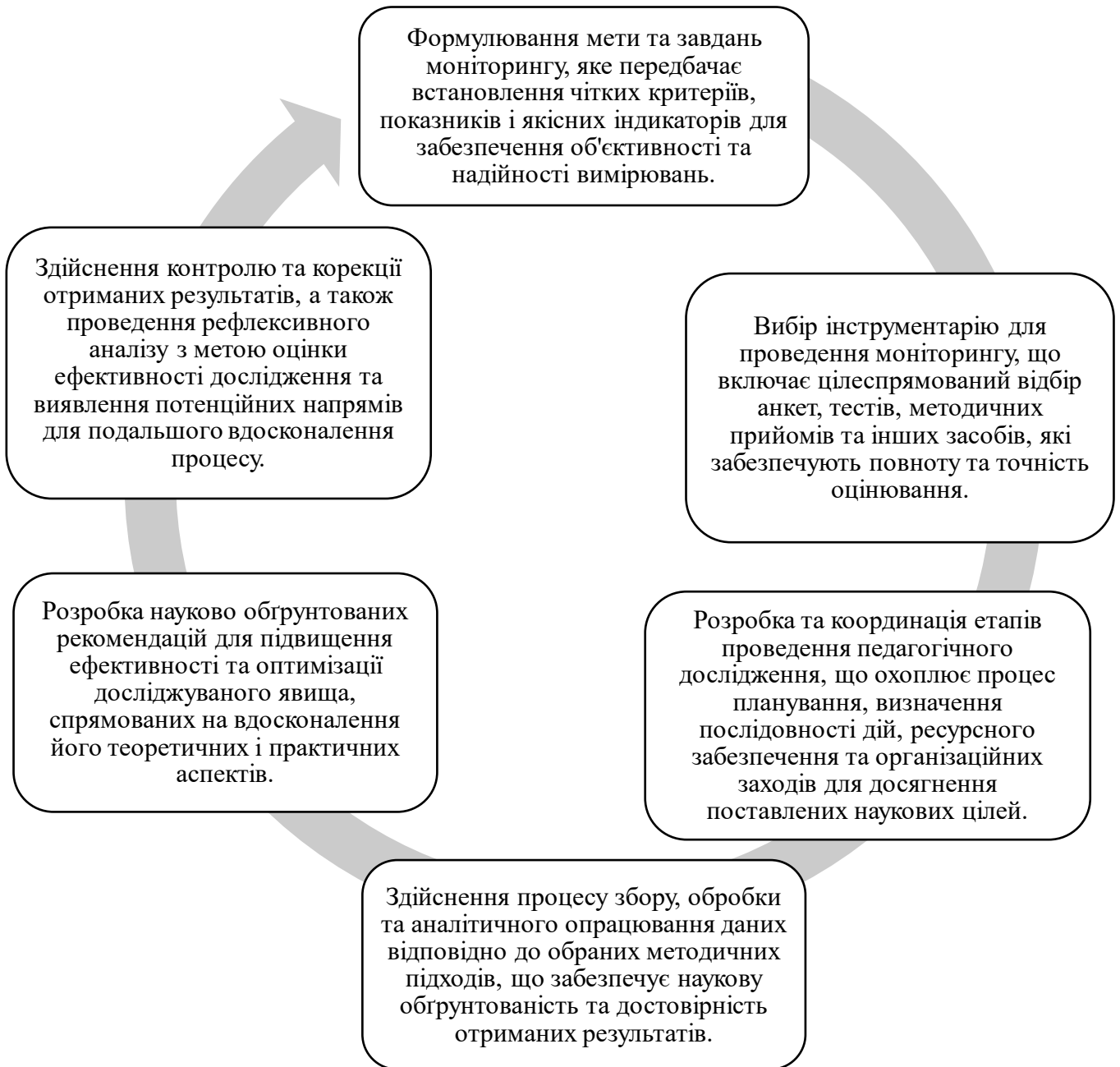

Рис. 1.7. Етапи й послідовність моніторингу рівня сформованості екологічної компетентності в учнів початкових класів.

Отже, педагогічні умови є важливим компонентом, що забезпечує ефективну реалізацію завдань екологічного виховання учнів 5-6 класів. Створення відповідного освітнього середовища, впровадження інтегрованих методів навчання, формування екологічно орієнтованих цінностей та мотивації до природоохоронної діяльності сприяє поглибленню екологічної свідомості в учнів середніх класів. Важливим аспектом є також активне залучення учнів до практичної діяльності, що дозволяє не лише закріпити теоретичні знання, а й сприяє розвитку особистісної відповідальності за навколишнє середовище. Таким чином, цілеспрямована педагогічна підтримка та створення відповідних умов дозволяє реалізувати завдання екологічного виховання максимально результативно.

1.4 Форми та методи екологічного виховання учнів 5-6 класів

Багато дослідників наголошують, що важливою умовою екологічного виховання та навчання є не лише теоретичне засвоєння знань у класі, але й організація різноманітних практичних активностей у природному середовищі. Одним із дієвих методів такого виховання є організація екологічно-виховного треку, який створює необхідні умови для реалізації системи завдань, що координують та спрямовують колективну діяльність учнів у природі. Ці завдання виконуються в межах екологічних екскурсій та польових практикумів, що дозволяє не тільки поглибити знання, здобуті на уроках, але й конкретизувати та застосувати їх на практиці.

Маршрут екологічної стежки формується так, щоб включати як природні ділянки, так і антропогенно змінені ландшафти. Це надає можливість учням порівнювати природне середовище із трансформованим людиною, розвиваючи в них усвідомлення значущості людської діяльності в зміні довкілля. Основна мета екологічної стежки полягає у формуванні екологічної культури учнів, що сприятиме їх усвідомленому ставленню до природи [8].

Екологічний слід, створений самими учнями, стає інструментом їхнього навчання та виховання. Цей підхід є одним із найефективніших способів організації екологічної освіти, який, за умови правильної організації, сприяє розвитку творчих здібностей учнів, поєднанню інтелектуальної та фізичної діяльності та розкриттю їхнього потенціалу в різних аспектах, що забезпечує глибоке та всебічне розуміння екологічних знань.

Створення екологічної стежки учнями надає педагогам можливість моделювати різноманітні життєві ситуації, вирішення яких вимагає від дітей прояву творчості та активної участі. Завдання, що передбачають оцінку стану природного середовища на певних ділянках маршруту, стимулюють школярів не лише до використання знань із різних навчальних предметів, але й — що найважливіше — до безпосередньої участі у природоохоронній діяльності. Це сприяє формуванню у дітей навичок екологічно відповідальної поведінки та свідомого ставлення до природи.

Процес облаштування екологічної стежки реалізується в кілька етапів. Перший, підготовчий етап, полягає в організації невеликої групи учнів-організаторів та помічників керівника проєкту. На цьому етапі окреслюються цілі та завдання проєкту, визначаються обсяг роботи та роль кожного учасника, а також висвітлюються перспективи подальшої діяльності. Наступним кроком є урочисте відкриття стежки, яке можна провести у форматі шкільного свята, підкресливши значущість цього проєкту для шкільної спільноти.

Створення навчальної екологічної стежки підвищує науковий рівень шкільної освіти та ефективність екологічного виховання. Вона забезпечує глибокий зв'язок між знаннями, набутими в польових умовах, і знаннями, засвоєними у класі. Головним завданням є навчити дітей комплексно застосовувати знання з різних предметів, розвиваючи розуміння цілісності природного середовища та ролі людини у його збереженні [35, с. 32].

У рамках освітнього екологічного треку учні отримують не лише наукові знання про навколишнє середовище, але й формують розуміння

етичних та правових норм, що стосуються раціонального природокористування. Екологія є наукою, яка потребує безпосереднього занурення у природні умови, адже основна мета полягає в спостереженні та проведенні експериментів у реальному світі, а не лише в лабораторіях. Це підкреслює необхідність практичного навчання, яке стимулює учнів до активного вивчення навколишнього світу.

Дослідницька діяльність виступає однією з найефективніших форм навчання у сфері екології та екологічного виховання, оскільки під час проведення досліджень учні отримують можливість розвивати навички спостереження, аналізу, практичного експериментування та критичного мислення. Взаємодія з природою дозволяє їм накопичувати досвід наукових експериментів, розвивати інтерес до розв'язування екологічних проблем та формувати усвідомлення важливості їх особистого внеску в збереження природи.

Здійснення різноманітних дослідницьких проектів у природному середовищі дозволяє школярам активно залучатися до вивчення екологічних систем, характерних для їхнього регіону, що своєю чергою сприяє глибшому розумінню екологічних зв'язків та ролі кожної особи у їхньому збереженні. Учні мають можливість представляти результати своїх досліджень на науково-практичних конференціях, обмінюючись досвідом з однолітками з інших навчальних закладів, що працюють над аналогічними екологічними питаннями.

Важливими завданнями, що постають перед учнями під час дослідницької діяльності, є глибоке пізнання рідної країни та міста, формування практичних навичок у сфері досліджень, а також усвідомлення значущості власної участі у збереженні природи. Діти, залучені до екологічних досліджень, отримують можливість реалізувати свій потенціал і підвищити рівень соціальної активності.

Оскільки екологічні проблеми мають багатогранний характер, їх вирішення вимагає комплексного підходу та знань з різних наукових

дисциплін. У процесі роботи над проектами учні формують набір специфічних навичок, що доповнюються теоретичними знаннями, що, своєю чергою, підвищує їхню здатність до комплексного аналізу та практичного розв'язування екологічних задач.

Таку проектну діяльність доцільно використовувати в груповому форматі, де програма гуртка спрямована на формування в учнів любові та поваги до природи, поглиблення екологічних і загальноосвітніх знань, а також вдосконалення їхньої практичної підготовки. Учні, які беруть участь у гурткових заняттях, отримують базові знання про екосистеми свого регіону, засвоюють принципи взаємозалежності природних явищ і ознайомлюються з актуальними проблемами охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів.

Програма передбачає як теоретичні, так і практичні заняття, включаючи виконання дослідницьких проектів [7]. Підсумком діяльності гуртка є участь школярів у наукових конференціях міського та обласного рівнів, що сприяє розвитку наукових компетентностей і здатності до публічного представлення результатів досліджень.

Особливої уваги заслуговують тематичні акції та конкурси, спрямовані на екологічне просвітництво серед учнівської молоді. Наприклад, акція «Звільнимо планету від бруду» супроводжується конкурсом на найкращий благоустрій пришкольної території, а в рамках проекту «Очистимо планету» організовуються заходи з прибирання сміття на природних територіях.

З метою охорони водних ресурсів шкільні активісти проводять інформаційні кампанії, спрямовані на зменшення транспортного навантаження на водойми та збереження їхньої чистоти. У школі також активно реалізуються акції, такі як «Посади своє дерево» та «Врятуй і нагодуй птахів», у яких беруть участь вчителі, учні та їхні батьки, сприяючи залученню громади до збереження природного середовища.

Акція «Збережи ялинку» орієнтована на формування свідомого ставлення до охорони хвойних дерев, популяризуючи заміну зрубаних ялинок

і сосен на тепличні композиції з хвойних гілок. Такий підхід значно зменшує попит на великогабаритні дерева та водночас допомагає виховувати в учнів екологічну етику та розуміння цінності дбайливого ставлення до природних ресурсів.

Акція «Первоцвіти» є комплексним інформаційно-просвітницьким заходом, що охоплює природоохоронну діяльність, орієнтовану на формування екологічної та культурної свідомості учнів і їхніх батьків. Вона включає різноманітні освітні ініціативи, конкурси та екологічний моніторинг, серед яких:

- «День Землі»;
- «День довкілля»;
- «Дитячий день»;
- «Дзвони Чорнобиля».

Цей проект надає учням широкі можливості для залучення до екологічного виховання, яке здійснюється за наступними напрямками:

1. Завдяки співпраці з менторами, учні інтегруються в соціально важливу діяльність, усвідомлюють свою роль у вирішенні глобальних екологічних викликів і здобувають практичний досвід у пошуку розв'язування екологічних проблем. Вони розвивають навички командної роботи та взаємодії з природою, що сприяє їхньому соціальному та екологічному вихованню.

2. Долучаючись до природоохоронних ініціатив власними зусиллями, школярі відчують свою значущість та усвідомлюють необхідність своїх дій. Це зміцнює їхню впевненість у власних силах, викликає моральне задоволення, емоційне піднесення та естетичну насолоду від виконаної роботи.

3. Усвідомлення результатів своєї діяльності стимулює учнів до розуміння важливості екологічного внеску, сприяє розвитку дбайливого ставлення до природних ресурсів та вихованню господарського підходу до організації людської діяльності.

4. Учні засвоюють навички екологічно відповідальної поведінки, що дозволяє їм відпочивати на природі та задовольняти власні потреби, не завдаючи шкоди довкіллю. Це розвиває відчуття відповідальності, ініціативу та самоконтроль.

5. Через безпосередню взаємодію з природою учні формуються як свідомі та відповідальні громадяни, які прагнуть зберегти та покращити навколишнє середовище. У них виробляється ощадливе ставлення до природи, активна життєва позиція, розвиваються творчі здібності, які часто знаходять своє відображення у написанні віршів та пісень, натхненних досвідом спілкування з природою [21].

Таким чином, акція «Первоцвіти» об'єднує освітній, культурний та практичний компоненти, сприяючи розвитку екологічної свідомості, соціальної активності та творчого потенціалу школярів, залучаючи їх до практичного захисту довкілля та відповідального природокористування.

Формування екологічної свідомості та відповідального ставлення до природи в учнів 5-6 класів є ключовим завданням освітнього процесу, оскільки саме в цьому віці діти починають активно сприймати та усвідомлювати зв'язки між людською діяльністю і станом довкілля. Використання різноманітних форм і методів екологічного виховання, адаптованих до вікових особливостей учнів, сприяє формуванню в них стійких морально-етичних переконань щодо охорони природи, розвитку екологічної культури та мотивації до участі у природоохоронній діяльності. Ефективне екологічне виховання забезпечує комплексний підхід, що поєднує теоретичні знання з практичними навичками, активною взаємодією з природою та соціальними ініціативами, тим самим стимулюючи формування активної громадянської позиції та відповідальності за стан довкілля.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ПІЗНАЄМО ПРИРОДУ»

2.1 Особливості підготовки вчителя 5-6 класів до реалізації завдань екологічного виховання учнів

Підготовка вчителя 5-6 класів до реалізації завдань екологічного виховання є важливим компонентом сучасного освітнього процесу, оскільки саме в цей період учні активно формують уявлення про навколишнє середовище та починають усвідомлювати власну відповідальність за його збереження. Екологічне виховання на даному етапі має на меті не лише передачу знань про природу, але й виховання в учнів стійких ціннісних орієнтацій, формування відповідальної поведінки та навичок раціонального природокористування.

Ефективне екологічне виховання вимагає від учителя наявності спеціальної підготовки, що включає знання з екології, методики викладання екологічного змісту, а також володіння психолого-педагогічними інструментами, які дозволяють адаптувати матеріал до вікових особливостей учнів. Зважаючи на сучасні глобальні екологічні виклики, значення екологічної освіти зростає, а разом з тим і вимоги до професійної компетентності вчителя. Педагог повинен не лише надавати базові знання з екології, а й сприяти розвитку екологічної свідомості, мотивувати учнів до активної участі у збереженні природного середовища.

Таким чином, підготовка вчителя 5-6 класів до здійснення екологічного виховання учнів охоплює цілий комплекс теоретичних знань, практичних умінь та особистісних якостей, що дозволяють формувати в учнів екологічно орієнтовану поведінку та активну громадянську позицію.

Підготовка майбутнього вчителя передбачає три ключові компоненти:

- загально підготовчий — включає методичну і розвивальну компоненти;
- спеціально-професійний — охоплює психолого-педагогічну та методичну підготовку;
- особистісна підготовка — спрямована на самовиховання та самовизначення майбутнього педагога [1].

У сучасних умовах реформування освіти відбувається переосмислення ролі вчителя та його виховних функцій, що обумовлює підвищені вимоги до професійної компетентності майбутніх освітян. Як зазначає академік І. Зязюн, «головним завданням вищої освіти має стати формування цілісної, спрямованої особистості, здатної до вільного гуманістично орієнтованого вибору та інтелектуальної діяльності, яка володіє багатофункціональними компетенціями».

Зростання екологічних проблем глобального масштабу робить питання екологічної освіти особливо актуальним, адже причина багатьох із цих проблем криється у недостатньому рівні екологічної свідомості суспільства. Важливо приділяти увагу екологічному вихованню вже з раннього віку, систематично формуючи в учнів екологічну культуру та навички раціонального природокористування в дитячих садках, школах і закладах вищої освіти.

У цьому контексті значну роль відіграють вихователі та вчителі, які стають провідниками екологічних цінностей для молоді. Для успішної реалізації екологічної освіти вчитель 5-6 класів повинен володіти високим рівнем професійно-екологічної компетентності. Педагогічна готовність у цьому аспекті охоплює систему спеціальних психолого-педагогічних знань, умінь та навичок, що дозволяють ефективно організовувати освітню діяльність з екологічним спрямуванням у школі, а також внутрішню мотивацію до виконання завдань екологічного виховання учнів [24].

Педагогічна підготовка майбутніх учителів охоплює такі компоненти: змістовий, мотиваційний та діяльнісний. Аналіз психолого-педагогічних

досліджень з проблем підготовки педагогів до професійної діяльності свідчить, що підготовка до екологічного виховання учнів 5-6 класів є комплексним процесом, який поєднує навчальні та виховні завдання. Головною метою такої підготовки є розвиток особистісних якостей педагога, які формують у нього відповідальне ставлення до природи, зацікавленість природоохоронною діяльністю та прагнення сприяти екологічному вихованню школярів. Це передбачає опановування системою професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, що дозволяють забезпечити послідовну та цілеспрямовану роботу з формування компонентів екологічної культури учнів, а також знань, вмінь і навичок природовідповідної поведінки.

Проте, дослідження показують, що майбутні вчителі часто не мають достатніх знань, ціннісних орієнтацій, мотивів та відповідних умінь і навичок для успішного виконання завдань екологічного виховання у початкових класах. Це відображається в переважанні пасивного або пасивно-агресивного ставлення до природи, що може бути небезпечним у контексті сучасних екологічних викликів.

Аналіз педагогічної діяльності студентів під час навчальної практики в школі показав, що екологічне виховання має ситуативний, часто спонтанний характер, і здебільшого обмежується передачею знань про природні об'єкти та їхні взаємозв'язки. Інші аспекти екологічної культури учнів часто залишаються поза увагою. Водночас майбутні вчителі не завжди повною мірою розуміють можливості навчально-виховного процесу для екологічного виховання, а також недостатньо володіють методами та засобами впливу на учнів. Це обмежує їхню здатність до цілісного та комплексного формування екологічної свідомості у молодших школярів.

Аналіз результатів анкетування вчителів 5-6 класів, проведеного для визначення рівня впровадження екологічного виховання, свідчить, що екологічна тематика займає значне місце в сучасному навчально-виховному процесі школи. Вчителі розуміють важливість екологічного виховання, активно працюють над його організацією, проте відзначають наявність

певних труднощів. Серед них — недостатній навчальний час, обмеженість доступної навчально-методичної літератури, а також брак знань з екології та методики її викладання.

Для формування цілісного «образу природи» у свідомості учнів важливо вдало поєднувати процеси інтелектуального, екологічного, морального та національного виховання. У процесі підготовки майбутніх педагогів необхідно орієнтуватися не лише на шкільну програму з екології, але й усвідомлювати, що екологічне виховання має бути інтегрованою частиною навчання. Один або два вчителі природничих наук не можуть повною мірою забезпечити екологічну освіту для всіх учнів.

Важливим завданням є підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання учнів, щоб школярі могли передбачати наслідки необдуманих дій людини у природі [7].

Основні цілі цієї підготовки охоплюють:

- засвоєння та застосування етичних, моральних принципів, екологічних понять і норм культурної поведінки у реальних життєвих ситуаціях;
- забезпечення майбутнім педагогам доступу до професійної літератури для розвитку знань і вдосконалення педагогічного досвіду;
- вміння організувати роботу з екологічного виховання, вирішувати проблемні ситуації екологічного змісту, що можуть виникати у процесі навчання;
- надання учням можливості не лише ознайомлюватися, але й практично опановувати різні форми екологічного виховання.

Різноманіття форм і методів позакласної роботи з учнями 5-6 класів реалізується за кількома основними напрямками:

- Позакласна виховна робота: включає курси за вибором, гуртки, самостійні заняття та консультації, спрямовані на розвиток екологічної свідомості та моральних цінностей;

- Громадсько-соціальна діяльність: формування екологічної свідомості, виховання моральності та залучення учнів до громадського життя;
- Читання художніх творів про природу, тварин, рослини: сприяє поглибленню знань про живу та неживу природу, формує любов до навколишнього світу;
- Краєзнавча діяльність: передбачає бесіди, рольові ігри, театралізації, конкурси, вікторини, що стимулюють інтерес учнів до рідної природи.

Отже, екологічне виховання в школі потребує різнопланової позакласної діяльності та активного залучення учнів у навчальний процес, що сприяє розвитку їхньої екологічної свідомості, формує моральні орієнтири та виховує відповідальну громадянську позицію.

Особлива увага приділяється як змістовному наповненню уроків, так і їх емоційному забарвленню, що сприяє ефективному засвоєнню екологічних знань. Під час бесід та дискусій важливо, щоб учень самостійно дійшов розуміння того, що екологічна культура людини визначається її ставленням до навколишнього середовища, системою екологічних цінностей, установок та мотивів поведінки. Творчий підхід у навчальному процесі також має велике значення, оскільки він поглиблює розуміння екологічних тем та розвиває відповідальне ставлення до природи. Ефективність зазначеного процесу значною мірою залежить від якісної підготовки майбутніх учителів початкової школи до здійснення екологічного виховання учнів у позаурочний час.

Передбачені результати засвоєння екологічних дисциплін у вищій школі пов'язані з вимогами державного стандарту ЗНО та типовими програмами для початкової школи. Майбутній учитель 5-6 класів має володіти не лише предметними знаннями, але й методикою їх викладання, а також знати нормативну документацію, щоб успішно реалізовувати завдання екологічної освіти. У цьому контексті доцільним є подальше експериментальне

дослідження підготовки вчителів до екологічного виховання, що сприятиме вдосконаленню підходів до інтеграції екологічної освіти в навчальний процес [32].

У своєму дослідженні Т. Морозова [21] виділила три основні критерії екологічної компетентності особистості:

1. Особистісний критерій — спрямований на формування екопсихологічної свідомості, яка допомагає особистості усвідомити себе частиною природи. Він стимулює розуміння важливості здорового способу життя та його ролі для саморозвитку й самореалізації, сприяючи становленню екологічних цінностей і відносин до природи.

2. Пізнавальний критерій — є основою екологічного світогляду і виражається в усвідомленні, розумінні природних процесів та формуванні науково обґрунтованої екологічної свідомості, що відображає цілісну картину світу.

3. Діяльнісний критерій — забезпечує практичне застосування екологічних знань у повсякденній діяльності, формування стійкої науково-натуралістичної картини світу, заснованої на наукових знаннях про природу.

Крім того, дослідники О. Безпалько, О. Касьянова та О. Фокін розробили критерії сформованості світоглядної позиції особистості, які включають когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти:

1. Когнітивний компонент — охоплює знання про світогляд, сенс життя та людські якості, які сприяють соціалізації та інтеграції соціального досвіду.

2. Емоційно-ціннісний компонент — включає життєві орієнтири, мотивацію до досягнень, емоційну стійкість, самовпевненість, толерантність та задоволеність міжособистісними взаєминами, що створює позитивну суспільну орієнтацію.

3. Поведінковий компонент — відображає здатність аналізувати міжособистісні взаємодії, передбачати наслідки поведінки, підтримувати

конструктивні комунікації, реалізовувати свій потенціал та володіти навичками самоконтролю.

Кожен із критеріїв складається з низки показників, які дозволяють оцінити рівень компетентності як якісно, так і кількісно. Показники відображають окремі характеристики об'єкта і служать основою для збору даних, необхідних для всебічного аналізу. Спираючись на ці критерії та показники, можна оцінити ступінь розвитку професійних компетентностей майбутніх учителів і визначити напрями їх подальшого вдосконалення.

Наприклад, рівні сформованості компетентностей можна схарактеризувати таким чином:

- Низький рівень — означає наявність базових операційних компетентностей, що забезпечують виконання найпростіших завдань.
- Достатній рівень — передбачає сформованість операційних і ключових компетентностей (крім фундаментальних), що дозволяє студентам впевнено вирішувати основні педагогічні завдання.
- Високий рівень — включає операційні, ключові та фундаментальні компетентності, що забезпечують повну готовність до професійної діяльності у сфері екологічного виховання.

З метою оцінки готовності майбутніх учителів до здійснення екологічного виховання молодших школярів на етапі визначального експерименту студентам було запропоновано анкету (див. Додаток А). У дослідженні взяли участь 40 студентів другого курсу.

Анкета складалася з 14 запитань, з яких п'ять були розгорнутого типу, де студенти мали можливість детально висловити свої думки та власні погляди. Опитування було спрямоване на виявлення екологічних установок студентів та їхніх уявлень про значення екологічної свідомості.

Аналіз результатів показав, що 56% студентів не погоджуються з твердженням «Людина — цар природи». Це свідчить про зниження рівня споживацького ставлення до природи серед молоді. На запитання щодо

екологічної свідомості громадян 32% опитаних зазначили, що екологічно свідомою є людина, яка дбайливо ставиться до природи.

Згідно з результатами опитування, 46% респондентів вважають, що екологічно свідомою людина — це та, яка усвідомлює негативні наслідки людської діяльності для довкілля і розуміє шкоду, яку може завдавати власна діяльність. Вісім відсотків студентів відповіли, що екологічна свідомість означає здатність людини раціонально використовувати природні ресурси. Ще 18% респондентів зазначили, що бути екологічно свідомою особою означає активно сприяти розв'язуванню екологічних проблем, зокрема, через сортування сміття, прибирання лісів та парків, зменшення використання пластику й поліетилену. Водночас 8% опитаних не надали відповіді на це питання.

Сімдесят відсотків респондентів ідентифікують себе як екологічно свідомих осіб. За їхніми словами, це виявляється в дбайливому ставленні до природи, що включає висадку рослин, сортування сміття та участь у прибиранні навколишнього середовища. Однак, 22% учасників дослідження заявили, що не вважають себе екологічно свідомими людьми, а 7% взагалі не відповіли на це питання.

Аналіз відповідей також показав, що значне зростання суспільного інтересу до екологічних проблем наприкінці XX — на початку XXI століття, на думку 36% респондентів, було спричинене розвитком та збільшенням кількості заводів, фабрик і великих компаній, а також забрудненням середовища промисловими відходами. П'ятдесят чотири відсотки студентів зазначили, що зростання інтересу до екологічних питань обумовлене усвідомленням негативних наслідків шкідливої діяльності людини, серед яких вони виділяють зміну клімату, забруднення Світового океану, катаклізми, появу нових захворювань, а також вимирання видів флори та фауни.

2.2 Сучасна концепція та шляхи оптимізації екологічного виховання учнів 5-6 класів

Екологічне виховання учнів 5–6 класів є ключовим елементом у формуванні екологічної свідомості молодого покоління в умовах сучасних глобальних екологічних викликів. Сучасна концепція екологічного виховання спрямована на інтеграцію екологічних знань у загальноосвітній процес, розвиток критичного мислення та активної громадянської позиції щодо збереження навколишнього середовища. Оптимізація екологічного виховання передбачає впровадження інноваційних педагогічних технологій, адаптацію навчальних програм до сучасних потреб суспільства та активне залучення учнів до практичної діяльності з охорони природи. Це вимагає системного підходу та співпраці між освітніми установами, науковими організаціями та громадськістю для забезпечення ефективності екологічної освіти та виховання в школі.

Концепція ретельно визначає фундаментальні компоненти системи екологічної освіти та окреслює її найважливіші завдання, які включають:

- Формування екологічної культури серед усіх верств населення: Це передбачає підвищення рівня розуміння сучасних екологічних проблем як на національному, так і на глобальному рівнях. Особливий акцент робиться на розвиток екологічної свідомості у різних соціальних прошарках, усвідомленні важливості, актуальності та універсальності екологічних питань, а також на встановленні зв'язків між локальними, регіональними та глобальними екологічними процесами.

- Відродження найкращих традицій українського народу у ставленні до навколишнього середовища та виховання любові до рідної природи: Це включає формування розуміння недоцільності технократичної моделі розвитку та необхідності її заміни на екологічно орієнтовану модель. Нова парадигма базується на усвідомленні єдності всього живого і неживого

у складно організованій глобальній системі, що сприяє гармонійному співіснуванню та сталому розвитку.

– Формування розуміння необхідності узгодження стратегій природи й людини на основі універсальності природних зв'язків та принципу самообмеження: Завдання полягає в подоланні споживацького ставлення до природи та розвитку особистої відповідальності за стан довкілля на всіх рівнях — від локального до глобального. Це також передбачає розвиток умінь прогнозувати наслідки власної діяльності та діяльності інших осіб і груп.

– Розвиток здатності приймати відповідальні рішення щодо екологічних проблем та засвоєння норм екологічно свідомої поведінки: Важливо виховувати глибоку повагу до власного здоров'я та формувати навички його збереження, що є невіддільною частиною екологічної освіти.

У концепції особлива увага приділяється визначенню основних стратегічних та тактичних напрямів розвитку екологічної освіти. Серед них виділяються:

Рис. 2.1 Головні напрямки стратегічного та тактичного вдосконалення екологічної освіти

Серед тактичних завдань визначено наступні напрями:

1. Розроблення та безперервне вдосконалення національних стандартів професійної екологічної освіти, а також перегляд чинних стандартів на всіх рівнях та в усіх напрямках підготовки та виховання з урахуванням вимог формування екологічної культури. Це передбачає інтеграцію сучасних екологічних знань, методик та компетенцій у навчальні програми для забезпечення високого рівня екологічної грамотності та свідомості випускників.

2. Підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка педагогічних кадрів з екологічних дисциплін, з урахуванням новітніх підходів і технологій навчання. Передбачається організація спеціалізованих екологічних семінарів, тренінгів, курсів, створення центрів перепідготовки, що сприятимуть професійному розвитку викладачів та підвищенню якості екологічної освіти.

3. Розроблення та видання високоякісної навчальної літератури з екології – підручників, навчальних посібників, словників, методичних рекомендацій для закладів загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти. Особлива увага приділяється створенню та виданню екологічної літератури для дітей дошкільного віку, з метою раннього формування екологічної свідомості та культури у покоління що підростає.

4. Розроблення екологічних радіо- та телепрограм, а також підготовка та організація регулярних телевізійних трансляцій освітніх і науково-популярних екологічних фільмів. Це сприятиме широкому інформуванню населення про екологічні проблеми та шляхи їх вирішення, підвищенню екологічної свідомості через засоби масової інформації.

5. Залучення громадських екологічних організацій та просвітницьких товариств до популяризації екологічних знань та формування елементів екологічної культури серед широких верств населення. Співпраця з громадськими об'єднаннями дозволить активізувати просвітницьку діяльність та сприятиме формуванню відповідального ставлення до довкілля.

6. Впровадження масштабної програми підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівників підприємств, організацій, установ та підприємців, які мають повноваження та можливості приймати екологічно значущі рішення у сфері практичної діяльності. Це забезпечить підвищення рівня екологічної компетентності та відповідальності осіб, що впливають на прийняття управлінських рішень.

7. Розроблення паспорта спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища», який стане підґрунтям для присудження наукових ступенів кандидата та доктора екологічних наук. Це сприятиме офіційному визнанню екології як самостійної наукової галузі та стимулюватиме розвиток наукових досліджень у цій сфері.

Автори концепції підкреслюють, що безперервна екологічна освіта повинна включати два ключові компоненти: формальну та неформальну. Формальна частина охоплює систему загальної освіти, яка в Україні функціонує на різних рівнях: дошкільному, шкільному, позашкільному, професійно-технічному, вищому та післядипломному. Неформальна частина, своєю чергою, спрямована на підвищення екологічної обізнаності й культури населення через такі канали, як засоби масової інформації, релігійні організації, громадські об'єднання екологічного спрямування та політичні партії.

Згідно з концепцією, основною метою екологічної освіти на рівні середньої школи є особистісно орієнтований підхід, що створює умови для формування у кожного учня ціннісного ставлення до природи. Цей підхід впроваджується у три етапи, враховуючи вік дітей, обсяг і рівень їхніх знань, а також психологічні особливості.

Для учнів молодшого шкільного віку ключовими завданнями є засвоєння основних знань про природу, її взаємозв'язки та вплив людини на довкілля; усвідомлення погіршення екологічної ситуації як результату недалекоглядної господарської діяльності; формування особистої відповідальності за екологічні наслідки; розвиток ціннісного ставлення до

природи як джерела естетичного, пізнавального, рекреаційного та інших аспектів задоволення; а також засвоєння навичок екологічно відповідальної поведінки та здорового способу життя.

Національна доктрина розвитку освіти наголошує на створенні екологічно сприятливого освітнього середовища та впровадженні екологічної культури у навчальний процес, що є необхідною умовою формування екологічної свідомості на всіх етапах освітньої діяльності [23].

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2022 – 2031 рр. підкреслює важливість створення освітнього середовища, яке забезпечує поглиблену підготовку учнів і студентів у мовній, інформаційній, екологічній, економічній та правовій сферах. Особлива увага приділяється необхідності формування фахівців зі сталого розвитку, здатних мислити екологічно та дотримуватись принципів екологічної відповідальності [17].

Сучасні пріоритети екологічної освіти та виховання в контексті розвитку суспільства включають: розробку національних стратегій, що об'єднують соціально – економічний розвиток з охороною навколишнього середовища; зміну екологічної свідомості та моделей поведінки населення; активізацію суспільного інтересу до збереження екологічної рівноваги.

Концепція екологічної освіти, розроблена ще в 1980-х роках ХХ століття, спрямовувалась на створення системи освіти, яка забезпечувала б глибоке засвоєння теоретичних і практичних основ загальної екології як основи раціонального використання природних ресурсів. Освітній процес розглядався як чітко організована та цілеспрямована діяльність із засвоєння знань, вмінь і навичок, керована кваліфікованими педагогами. Вже на той час екологічна освіта охоплювала географічні, біолого-медичні, соціально-економічні, соціальні та частково технологічні знання [35, с. 132].

З набуттям незалежності України відбулися значні зміни в концепції базової екологічної освіти, зокрема розширення її змісту. У систему екологічної освіти було інтегровано нові елементи, орієнтовані на

формування у молоді екологічної свідомості, підвищення екологічної відповідальності та активного ставлення до охорони довкілля.

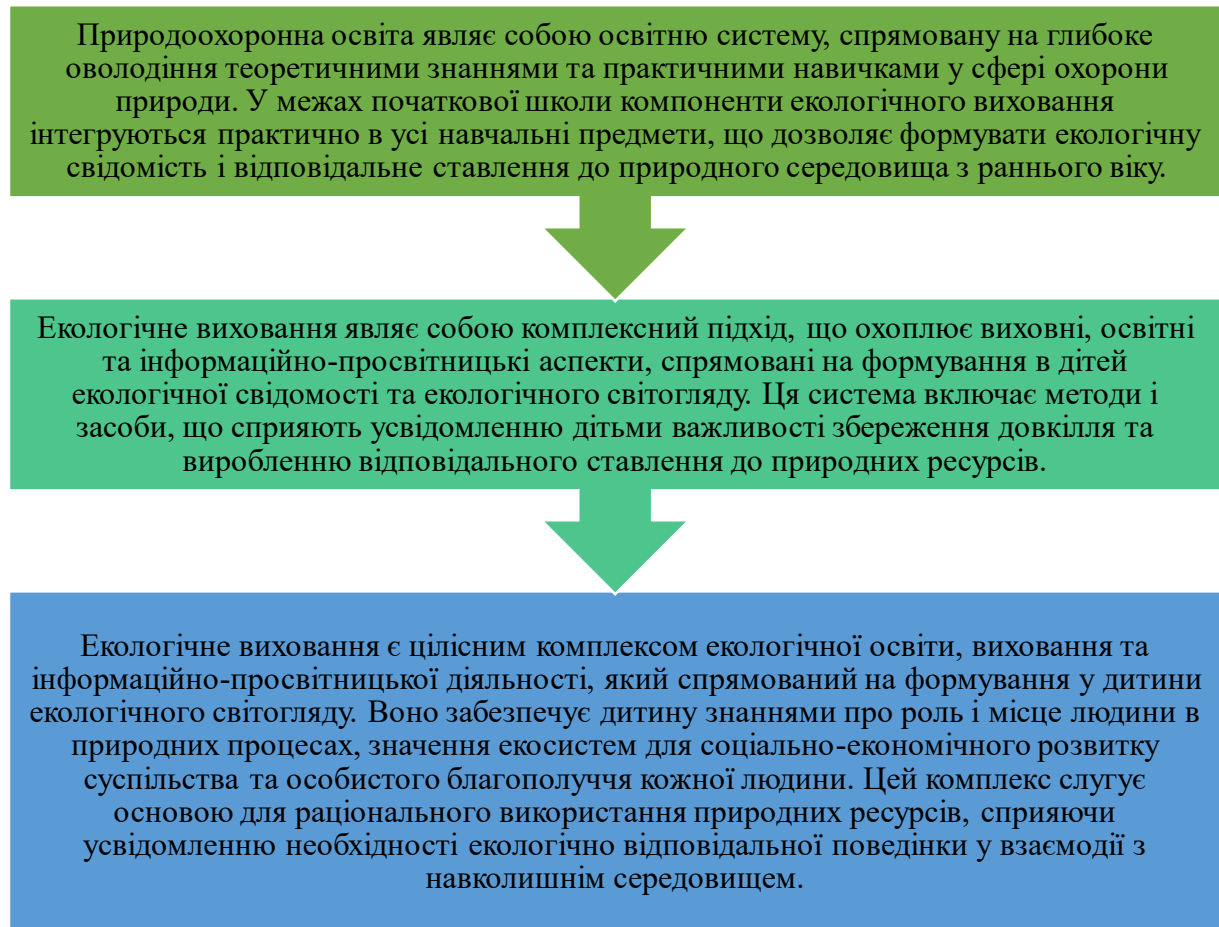

Рис. 2.2 Комплексна структура екологічної освіти [84, с. 285].

Концептуальною основою екологічної освіти для молодших школярів виступає гуманізація природничих дисциплін, що сприяє інтеграції природничих та гуманітарних наук. Цей підхід підкреслює нерозривний взаємозв'язок природних явищ і суспільних процесів, відображаючи діалектичну єдність природи. Гуманізація природознавства докорінно трансформувала цілі, зміст і методи екологічного виховання учнів 5-6 класів, де природничі дисципліни вивчаються у взаємодії з історією та суспільними науками. Основна мета екологічного виховання полягає у формуванні екологічної культури особистості, що в сучасній науці трактується як ключова частина глобальної культури, яка акцентує на розумінні важливості екологічних питань для теперішнього та майбутнього людства [12, с. 24].

Екологічна культура, розглянута як комплексна система, містить кілька важливих компонентів: систему екологічних знань, яка охоплює натуралістичні, ціннісно-нормативні та практичні аспекти, що засвоюються в процесі екологічної освіти; екологічний світогляд, який формується через залучення до екологічних проєктів; а також культуру емоцій, що визначає ставлення до природи як до живого організму [27, с. 93].

Взаємодія цих елементів сприяє розвитку екологічно усвідомленої поведінки, що інтегрує екологічні знання, світогляд та емоційну культуру в повсякденну діяльність людини, забезпечуючи її екологічну свідомість як норму [51].

Екологічна освіта у сучасній початковій школі трактується як система інтегрованих предметів, де матеріал структуровано за рівнем складності, що дозволяє поетапно занурювати учнів у екологічні знання та сприяти формуванню їхньої екологічної свідомості.

Системність є ключовою основою екологічної освіти, яка реалізує міжпредметну інтеграцію в освітньому процесі. Значущість міжпредметних зв'язків обумовлена кількома важливими аспектами: загально педагогічним, який трактує їх як необхідну умову та ефективний інструмент комплексного підходу до виховання та навчання; дидактичним, що підкреслює їх конструктивну функцію як принципу, який перетворює взаємодію у системі «викладач – процес навчання – учень»; методичним, що акцентує на важливості міжпредметних зв'язків для вдосконалення викладання окремих предметів; та психологічним аспектом, що розглядає їх роль у формуванні узагальнених знань і способів навчально-пізнавальної діяльності [10].

Дослідники, які розвивають ідею системного підходу до екологічної освіти та виховання молоді, спираються на кілька фундаментальних теоретичних положень:

1. Екологічна освіта і виховання є важливою соціально-економічною та психолого-педагогічною проблемою, суть якої полягає у формуванні відповідального ставлення особистості до природи. Ця проблема

має міждисциплінарний, комплексний характер, що потребує системного підходу для її вирішення.

2. Екологічна освіта й виховання учнів — це цілеспрямований педагогічний процес, спрямований на формування у студентів системи екологічних знань, поглядів, переконань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій та морально-екологічних якостей. Ці компоненти є основою для розвитку у молоді відповідального ставлення до природи як загальнолюдської цінності, що є важливим для їхнього особистого розвитку й соціальної інтеграції.

Формування відповідального ставлення до природи вимагає глибоко структурованого виховного впливу, який відповідає ключовим елементам екологічної відповідальності, сприяючи усвідомленню важливості природоохоронних цінностей. Психологічний механізм розвитку екологічної відповідальності у школярів ґрунтується на накопиченні та подоланні суперечності між їхнім поточним рівнем екологічної свідомості та вимогами, закладеними в екологічному вихованні та навчанні [14, с. 94].

Згідно з дослідженнями, «ефективність формування екологічної відповідальності особистості підвищується шляхом розширення спектра соціальних ролей учнів, створення середовища для емпатійної відкритості до природи та розширення їхніх афективно – перцептивних здібностей для глибшого сприйняття навколишньої дійсності» [62, с. 167].

Екологічне виховання успішно формує відповідальне ставлення до природи тоді, коли навчальна діяльність, позакласна робота та суспільно корисна діяльність учнів є цілісною системою, спрямованою на дослідження та охорону природи рідного краю. У такому підході важливо враховувати особливості взаємодії у комплексному педагогічному процесі, послідовно розкривати зміст загальних екологічних і світоглядних понять, інтегрувати міжпредметні зв'язки, а також координувати навчально-виховну роботу з позакласними заходами та суспільно корисною працею учнів для досягнення спільної мети екологічного виховання [9].

У сучасній екологічній освіті простежується перехід від об'єктоцентризму до системоцентризму, що відображає зсув до міждисциплінарного сприйняття реальності як цілісної системи [21]. Системоцентризм спрямований на вивчення складних, багатогранних взаємозв'язків, що охоплюють природничо-науковий, морально-естетичний та практичний компоненти, які сприяють глибокому усвідомленню типових закономірностей буття.

Зміст екологічного виховання відображає не лише екологічні, а й моральні аспекти, оскільки основа екоцентризму полягає у вимозі моральної відповідальності кожної людини та суспільства загалом у відношенні до природи. Проте на практиці екологічні предмети зосереджуються або на розвитку екологічного мислення, яке веде до формування екологічного світогляду та усвідомлення необхідності захисту спільного середовища, або на створенні соціально-екологічних установок, де взаємодія людини та природи розглядається з погляду взаємовпливів і співіснування [11].

Відповідно, у системі сучасного екологічного виховання учнів 5-6 класів виокремлюються два напрями: еколого-етичний, який сприяє формуванню моральних цінностей у ставленні до природи, та соціально-екологічний, орієнтований на розуміння соціальних аспектів взаємодії людини з довкіллям.

Екологічне виховання як міжпредметне завдання спрямоване на розвиток у школярів моральної та екологічної відповідальності до природи, і в сучасних умовах це завдання розглядається як важлива соціально-економічна потреба. Для її вирішення необхідний системний підхід до вивчення проблем екологічної освіти та виховання молоді.

Цей підхід обґрунтований кількома важливими факторами: по-перше, потребою в подоланні фрагментованості знань у таких науках, як психологія, педагогіка, філософія, екологія; по-друге, різницею в екологічному та виховному впливі різних соціальних інститутів, зокрема школи, сім'ї,

суспільства та ЗМІ; по-третє, відмінністю в педагогічних вимогах, що ставлять учителі до учнів під час навчального процесу.

У цьому напрямі заслуговує на увагу чотирирівнева ієрархічна модель екологічної освіти та виховання школярів, розроблена та апробована у дослідженні Г. Кароп [12].

На першому рівні цієї моделі знаходяться такі базові компоненти, як «людина», «суспільство», «виробництво» і «природа». Взаємозв'язок у системі «людина – суспільство – виробництво – природа» є об'єктивно системним, оскільки між його компонентами існують глибокі та тісні зв'язки, що підкоряються загальним закономірностям взаємодії людства з довкіллям. Цей зв'язок також відзначається цілісністю, яка проявляється через єдність процесів розвитку та функціонування частин, що діють відповідно до принципу доцільності.

У рамках цієї моделі основною морально-екологічною характеристикою особистості виступає екологічна відповідальність, яка визначається через ступінь розвитку таких компонентів: мотиваційно-ціннісного, змістовно – діяльнісного (процесуального) та ціннісно-результатного компонентів. Мотиваційно-ціннісний компонент відображає внутрішні спонукання та ціннісні орієнтації особистості, що формують її ставлення до природи. Змістовно-діяльнісний компонент охоплює знання, уміння та практичні навички, які особистість використовує у процесі взаємодії з довкіллям. Ціннісно – результатний компонент визначає досягнення особистісних результатів та закріплення відповідального ставлення до природи як стабільної поведінкової установки [24, с. 63].

Другий рівень моделі формують такі соціальні інститути, як сім'я, компанії, громадські організації та засоби масової інформації (телебачення, кіно, радіо, преса). Їх екологічна та освітня діяльність відзначається меншою формалізацією, що дозволяє забезпечити широкий спектр впливів на формування екологічної свідомості.

Третій рівень моделі представлений школою, яка виконує не лише функцію цілеспрямованої екологічної освіти й виховання, але й координує екологічний вплив інших соціальних інститутів на учнів.

Центральним елементом цієї моделі виступає особистість учня, адже система екологічного виховання спрямована насамперед на формування в нього відповідального ставлення до природи. При цьому особистість розглядається як відкрита динамічна система з багаторівневою структурою, здатна до постійного саморозвитку, що дозволяє їй інтегрувати зовнішні екологічні впливи у власні цінності та переконання.

2.3 Здійснення дослідницької діяльності учнів 5-6 класів, як умови розвитку екологічної компетентності

Дослідницьку діяльність можна розглядати як непіднятий компонент формування дослідницької компетентності учнів [2].

Вона сприяє розвитку творчості, самостійності та ініціативності, розвиває загально навчальні вміння та навички, а також реалізує принцип інтеграції навчання з життям. У початковій школі дослідницька діяльність класифікується як освітня технологія, основою якої є навчально-дослідницька діяльність. Вона передбачає виконання учнями 5-6 класів дослідницьких завдань, спостережень, експериментів та розв'язання ситуаційних і проблемних завдань [4].

Методисти наголошують, що технології формування дослідницьких умінь включають розвиток логічного мислення, розв'язання проблемних завдань та організацію уроків-досліджень, спрямованих на розвиток у молодших школярів дослідницьких навичок [1]. У межах навчального предмета «Пізнаємо природу» перевага надається практичним роботам, демонстраційним і лабораторним дослідом, спостереженням у природному середовищі, екологічному моделюванню та прогнозуванню, а також навчальним проектам і практичній діяльності з охорони природи [25, с. 54].

З метою підтримання послідовності у формуванні дослідницьких умінь учнів рекомендується орієнтуватися на чітко визначені цілі та створювати психологічно комфортне освітнє середовище, яке сприяє розвитку творчих здібностей дітей. Дослідницька робота у 5-6 класах може бути організована індивідуально, у групах або колективно. При цьому важливо враховувати навчальні можливості учнів для забезпечення оптимальної співпраці в групах.

Оскільки самостійне виконання дослідницьких завдань учнями 5-6 класів може бути складним, роль наставника виконує вчитель. Важливо також залучати батьків, які можуть сприяти учням у виборі інформаційних джерел та підготовці досліджень. Методи формування дослідницьких умінь мають бути доступними та зрозумілими. Оскільки дослідницька діяльність у 5-6 класах базується на попередніх знаннях і досвіді, завдання повинні сприяти розвитку навичок самостійного дослідження, підтримуючи безперервність цього процесу на наступних етапах навчання.

Для забезпечення поступового ускладнення методики дослідницької діяльності в початковій школі рекомендовано дотримуватися принципу наступності. Це досягається застосуванням різноманітних методичних способів, які стимулюють розвиток когнітивних і дослідницьких навичок учнів. Серед них особливе місце займають: обмеження часу для виконання завдань, що враховує значний вплив фактора часу на інтелектуальну активність; введення раптових заборон, таких як обмеження у використанні довідкових матеріалів; варіації способів виконання завдань, що спонукають учнів шукати альтернативні підходи; створення завдань із неповною інформацією, які вимагають від учнів розв'язування проблем за умов браку даних; і, нарешті, інформаційне перевантаження, коли завдання містить надмірну кількість даних, спрямованих на розвиток критичного мислення [11, с. 55].

Таким чином, дослідницькі вміння виступають невіддільним елементом дослідницької діяльності, а використання способів, що активно стимулюють

творчий потенціал учнів, сприятиме підтримці наступності у формуванні дослідницьких навичок в учнів 5-6 класів.

Принципи інтеграції, неперервності та міжпредметних зв'язків є основоположними у процесі розвитку дослідницьких здібностей. Принцип інтеграції передбачає взаємодію навчально-дослідницької діяльності з особистісним досвідом учнів, що забезпечує глибше засвоєння матеріалу та підвищує успішність навчання. Принцип неперервності забезпечує тривалий процес навчання та розвитку, який реалізується у постійній творчій співпраці між учнями та викладачами. Міжпредметні зв'язки сприяють всебічному підходу до вивчення проблем, вимагаючи від учнів ґрунтовного знання предмета, що вивчається, а також широких знань у суміжних дисциплінах, що створює основу для комплексного розуміння навчального матеріалу.

На сучасному етапі розвитку освіти в школі постійно виникають нові підходи, методи та освітні технології, що вимагає ретельного відбору форм, методів та засобів для ефективного формування дослідницьких умінь учнів 5-6 класів, відповідно до поставлених освітніх цілей.

При залученні учнів 5-6 класів до навчально-дослідницької діяльності педагог стикається із завданням організації індивідуальних дослідницьких завдань, що враховують різні рівні дослідницького досвіду учнів. Для подолання цієї проблеми доцільно застосовувати такі способи та форми роботи, які сприяють розвитку індивідуального дослідницького потенціалу учнів, дозволяючи їм демонструвати та вдосконалювати власні навички. Науково-дослідна діяльність найбільш органічно впроваджується на уроках природознавства, адже дослідження природного матеріалу надає широкі можливості для розвитку дослідницьких умінь.

Однією з найефективніших форм організації дослідницької діяльності у процесі вивчення природознавства є екскурсія. Екскурсія являє собою спеціально організовану навчальну діяльність, що проводиться поза межами аудиторії та спрямована на безпосереднє сприйняття і спостереження учнями природних об'єктів і явищ, пов'язаних із програмовим матеріалом [3].

Така діяльність забезпечує глибоке засвоєння знань і сприяє формуванню стійких дослідницьких навичок.

Для ефективного формування дослідницьких здібностей учнів 5-6 класів під час проведення екскурсій необхідно дотримуватися низки ключових вимог:

1. Чітке визначення цілей навчання та виховання: формулювання конкретних освітніх та виховних завдань екскурсії, які відповідатимуть навчальній програмі та сприятимуть розвитку дослідницьких умінь.
2. Обґрунтований вибір локації для екскурсії: важливо обирати місця, що містять необхідні природні об'єкти, які можна досліджувати та спостерігати для досягнення поставлених цілей.
3. Психологічна адаптація учнів до роботи на природі: підготовка учнів до дослідницької діяльності у природних умовах, забезпечення комфортного та ефективного навчального середовища.
4. Розподіл завдань на групові та індивідуальні: завдання мають включати елементи спостереження та дослідження, що дозволяє учням як спільно, так і самостійно проводити спостереження.
5. Використання дидактичних ігор: інтерактивні методи, що активізують пізнавальний процес і підвищують зацікавленість учнів у темі дослідження.
6. Фокус на екологічних проблемах та їх вирішенні: акцент на актуальних екологічних питаннях, залучення учнів до обговорення та пошуку можливих рішень.
7. Підготовка звітних матеріалів: учням пропонується оформлення результатів у вигляді доповідей, гербаріїв, малюнків, альбомів тощо, що закріплює їхні дослідницькі навички.

Так, відповідно до програми «Пізнаємо природу», можуть бути організовані екскурсії до лісу, парку, саду, населених пунктів, природничих музеїв, будинків природи або планетаріїв [7].

Додатково, важливою частиною процесу формування дослідницьких здібностей є розв'язання завдань, пов'язаних із вивченням об'єктів живої та неживої природи. Постановка проблемних завдань дозволяє учням набувати дослідницького досвіду, що включає процеси виявлення та розв'язування навчальних проблем, розвиваючи їхні пізнавальні та аналітичні вміння [2].

Проблема виховання є цілеспрямованою педагогічною конструкцією, яку вчитель ретельно моделює в межах змісту навчального предмета. Це усвідомлене розуміння дефіциту знань, що потребують засвоєння, пояснення чи визначення. Для успішного розв'язання такої навчальної задачі доцільно пропонувати різні типи проблемних завдань, які стимулюють активне освоєння нового матеріалу, а саме:

- завдання на визначення ознак і властивостей природних об'єктів (освоєння відбувається через дослідницьку діяльність);
- завдання для засвоєння нових понять про природні об'єкти та явища;
- завдання на виявлення взаємозв'язків і залежностей між природними об'єктами;
- завдання для набуття нових знань про природу через дослідницькі підходи.

Наукові проекти є одним із найбільш ефективних методів формування природничої компетентності, зокрема в процесі вивчення властивостей живих і неживих об'єктів природи. Проектна діяльність має значний потенціал, оскільки дозволяє кожному учаснику зберігати активну позицію, обираючи роль, яка відповідає його знанням, навичкам, здібностям та мисленню, що сприяє формуванню індивідуального стилю навчання.

У ході проектної роботи учні взаємодіють, співпрацюють та підтримують одне одного, розвиваючи при цьому соціальні, когнітивні та комунікативні навички. Така діяльність дозволяє реалізувати індивідуальний підхід, сприяючи засвоєнню нового матеріалу учнями з різними рівнями підготовки та формуванню їхньої природничої компетентності.

Метод проектів спрямований на створення умов, за яких учні самостійно й із зацікавленістю здобувають знання з різноманітних джерел, навчаються застосовувати ці знання для вирішення нових пізнавальних та практичних завдань, вдосконалюють комунікативні навички та працюють у різних групах. Це, своєю чергою, сприяє розвитку дослідницьких умінь та аналітичного мислення [9].

Аналіз науково-педагогічної літератури демонструє, що існує кілька типів навчальних проектів: практичні, дослідницькі, інформаційні, творчі, ігрові. Зокрема, дослідницькі проекти мають відповідати логіці наукового дослідження та мати чітку структуру, яка включає визначення теми, обґрунтування її актуальності, формулювання предмета, завдань та методів дослідження, висунення гіпотез та шляхів розв'язання проблеми.

Для успішного виконання дослідницьких проектів на уроках природознавства важливо дотримуватися певних умов: мотивувати учнів до розв'язання завдань з урахуванням їхнього рівня знань та вікових особливостей; розвивати навички роботи з інформацією; сприяти спільному вирішенню пізнавальних і творчих завдань у групах; формувати критичне мислення.

Тематика дослідницьких проектів може включати такі напрямки: «Вода має бути чистою!», «Цукор – друг чи ворог?», «Зелене диво рідного краю», «Народний календар», «Збережемо кожну дрібницю». Завдяки таким темам учні мають можливість глибше зрозуміти природні явища, усвідомити значущість екологічних проблем та розглянути способи їх вирішення, що сприяє комплексному підходу до навчання та формуванню екологічної свідомості.

Вищевикладене свідчить, що для ефективного формування дослідницьких умінь учнів у процесі вивчення природничих дисциплін слід дотримуватися послідовності наступних етапів:

- визначення теми дослідження;
- формулювання мети та завдань дослідження;

- планування дослідницької роботи та вибір відповідних методів;
- здійснення інформаційного пошуку;
- проведення експериментів, опитувань, складання графіків і таблиць;
- формулювання висновків і підготовка звіту про результати;
- рефлексія та самооцінка проведеної діяльності;
- публічна презентація результатів на різних платформах (конференціях, доповідях, наукових читаннях тощо).

Аналіз науково-педагогічної літератури та праць сучасних дослідників дозволяє виокремити основні типи дослідницьких умінь, які набуваються учнями 5-6 класів у процесі опанування природничих дисциплін:

- Організаційні уміння: здатність до ефективної самостійної організації роботи, включаючи спостереження за об'єктами живої та неживої природи;
- Пошукові уміння: здатність проводити дослідження, виявляти ознаки та властивості природних об'єктів;
- Інформаційні уміння: навички роботи з інформаційними джерелами, зокрема енциклопедіями, навчальними текстами та іншими ресурсами з природничої тематики;
- Оцінювальні уміння: здатність до аналізу власної діяльності, формулювання висновків і публічного представлення результатів дослідження.

Ці етапи та типи дослідницьких умінь є базовими для розвитку дослідницької компетентності школярів, сприяють формуванню критичного мислення, здатності до систематизації знань та готують учнів до подальшої самостійної науково-дослідної діяльності.

Здійснення дослідницької діяльності учнями 5-6 класів є важливою умовою формування їхньої екологічної компетентності. Цей процес сприяє розвитку екологічного мислення, здатності до аналізу природних явищ,

усвідомленню екологічних проблем та формуванню відповідального ставлення до природи. Участь у дослідницьких проектах дозволяє учням не лише опанувати базові наукові методи, але й формує ціннісне ставлення до довкілля, що є фундаментом для подальшого екологічно відповідального поведінкового репертуару.

2.4 Використання інноваційних підходів у розвитку екологічної компетентності учнів 5-6 класів на уроках «Пізнаємо природу»

Особливу увагу слід приділити дослідженню інноваційних методів формування екологічної компетентності у здобувачів освіти 5-6 класів. Інноваційне навчання, згідно з висновками науковців, являє собою навчально-виховну діяльність, яка відповідає на динамічні зміни зовнішнього середовища та базується на розвитку багатогранних форм мислення, творчих здібностей, а також високого рівня соціальної адаптивності особистості. Серед ключових характеристик інноваційного навчання виділяється його орієнтація на майбутнє, здатність до передбачення та прогнозування, що ґрунтується на постійній переоцінці цінностей, а також готовність до активних, конструктивних дій в умовах швидкоплинних змін [60].

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р., під освітніми інноваціями розуміють новостворені або вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукти, послуги, а також управлінські, комерційні або виробничі організаційно-технічні рішення, які значно підвищують якість, ефективність та результативність освітнього процесу. Феноменологічний зміст поняття «інновація» включає такі характеристики, як оригінальність, унікальність і прогресивність. Таким чином, інноваційні підходи до формування екологічної компетентності учнів можуть бути різноманітними, і їх реалізація залежить від професійного рівня та креативності педагогів, які застосовують інноваційні методи.

Крім того, слід зазначити, що інноваційні технології розвитку екологічної компетентності мають базуватися на сучасних методологіях формування екологічних уявлень. До таких методологій належать формування ментальних образів, екологічні асоціації, художнє зображення природних об'єктів, екологічна емпатія та екологічна рефлексія [62, с. 68].

Для визначення інноваційних методик, що вже зарекомендували себе у вітчизняній педагогічній практиці й можуть бути ефективно застосовані на уроках предмета «Пізнаємо природу», доцільно звернутися до навчальної програми, яка структурує ключові змістові компоненти та висвітлює специфіку цього курсу. Це дозволить не лише оцінити методики на предмет їхньої відповідності, але й врахувати особливі освітні завдання, закладені у програму.

Основною метою курсу «Пізнаємо природу» є сприяння всебічному особистісному розвитку учнів 5-6 класів через формування інтегрованого уявлення про навколишній світ. Це здійснюється шляхом опанування різноманітних видів соціального досвіду, що включає систематизовані знання про природу і суспільство, формування ціннісних орієнтирів, а також набуття досвіду, спрямованого на вирішення практичних завдань. У рамках курсу увага приділяється розвитку в учнів дослідницьких навичок і здатності до самостійного аналізу.

Серед ключових завдань курсу — формування у школярів компетентності в області дослідницької діяльності, що охоплює опановування доступними методами пізнання себе, природних та соціальних явищ. Це включає такі методи, як спостереження, огляд, експеримент, практична робота, вимірювання, систематизація, класифікація, встановлення логічних і хронологічних послідовностей подій. Окремий акцент зроблено на розвитку здатності до критичного аналізу отриманої інформації, формуванні навичок встановлення зв'язків і взаємозалежностей між явищами природи й соціуму, розумінні впливу людської діяльності на довкілля, а також на усвідомленні значення поведінкових чинників для здоров'я і безпеки.

Важливим є формування відповідальності учнів через усвідомлення залежності результатів діяльності від особистих зусиль, а також розвиток навичок прогнозування наслідків ризикованої поведінки, що сприяє екологічній і соціальній відповідальності.

Інтегрований курс «Пізнання природи» має на меті вирішення комплексу навчально – виховних завдань, які спрямовані на всебічний розвиток учнів, зокрема:

- Формування цілісного світогляду та усвідомлення учнями свого місця в навколишньому світі, що ґрунтується на поєднанні наукового пізнання та емоційно-ціннісного осмислення особистого досвіду взаємодії з природою;
- Ознайомлення з предметом і методами природничих наук (фізики, хімії, біології, географії, астрономії, екології), а також засвоєння методів отримання та практичного використання наукової інформації для вивчення і трансформації природних явищ;
- Розвиток інтелектуальних, пізнавальних, дослідницьких, творчих і комунікативних здібностей учнів із можливістю практичного застосування набутих знань у повсякденній діяльності;
- Мотивація до навчання та активізація пізнавальної діяльності учнів через застосування сучасної навчальної бази та інтерактивних методів навчання;
- Набуття досвіду різних видів діяльності, як індивідуальної, так і колективної, а також формування навичок самопізнання і пізнання навколишнього світу;
- Формування системи цінностей, екологічної культури та безпечної поведінки, а також норм здорового способу життя, орієнтованих на суспільно прийнятні стандарти поведінки в природі та соціумі.

Згідно з модельною навчальною програмою для 6 класу, курс «Пізнаємо природу» структурований у шість тематичних модулів, які розкривають ключові змістовні напрями:

- Вчимося пізнавати природу;
- Обстежуємо тіла, речовини, явища;
- Пізнаємо Землю і Всесвіт;
- Вивчаємо живу природу Землі;
- Пізнаємо організм людини в середовищі його проживання;
- Вчимося у природи та дбаємо про її збереження.

Тематика кожного модуля відображає змістову інтеграцію знань з різних природничих дисциплін, забезпечуючи багатопланове переплетення фізичних, географічних, екологічних, хімічних, біологічних та астрономічних понять. Це дозволяє уникати однопредметних тем (наприклад, виключно фізичних чи суто біологічних) і сприяє цілісному, міждисциплінарному підходу, що формує в учнів комплексне бачення природного світу.

У кожній темі курсу особливий акцент варто зробити на ознайомленні учнів із внеском українських науковців та винахідників, які своїми досягненнями сприяють зміцненню країни та наближають перемогу України над російською агресією. Це підкреслює роль науки в забезпеченні національної стійкості та поступу суспільства.

Тема 1 «Вчимося пізнавати природу» має на меті повторення та актуалізацію знань учнів про методи, засоби та процедури дослідження природи, набуті у 5 класі, для досягнення очікуваних результатів у подальшому навчанні у 6 класі. Повторення здійснюється в активному форматі: учні, виконуючи практичні завдання, визначені типовою програмою, проводять дослідження індивідуально або в групах під керівництвом учителя, дотримуючись чіткого плану та застосовуючи надані інструменти й моделі з поясненням їхнього призначення.

Від учнів очікується систематичне представлення результатів спостережень, експериментів чи вимірювань у запропонований спосіб, що сприяє їхній залученості до науково – дослідної діяльності. Детальний опис методик дослідження, інструкції щодо фіксації та представлення результатів є частиною навчального зошита, що підвищує точність та структурованість

навчального процесу. Удосконалення дослідницьких навичок, набутих у 5 класі, передбачає такі очікувані результати:

- обґрунтування учнями можливості реалізації одного дослідження кількома методами;
- пропонування й застосування різних способів вимірювання фізичних характеристик об'єктів природи, таких як висота, з відповідною фіксацією результатів.

На відміну від попереднього року, учні самостійно обирають методи спостереження, вимірювання, моделювання та проведення експериментів з об'єктами і явищами природи, залучаючи цифрові пристрої для фіксації та представлення результатів досліджень. Основна концепція курсу у 6 класі полягає у демонстрації того, як розвиваються та поглиблюються наукові знання про природу. Вже в першій темі «Вчимося пізнавати природу» учні розширюють свої уявлення про природничі науки, поглиблюють знання про видатних українських і світових вчених-натуралістів та винахідників, а також ознайомлюються з їхнім внеском у створення новітніх технологій і вдосконалення технічних засобів, що використовуються у сучасних наукових дослідженнях.

Основним завданням учителя у процесі засвоєння цього матеріалу є демонстрація учням тісного взаємозв'язку між розвитком природничих знань, техніки та технологій. Учитель має розкрити значення природи та знань про неї для життя людини, підкресливши роль досліджень природи у здобутті нових знань. Це включає пояснення, як природничі знання сприяють технологічному прогресу, і яку важливу роль відіграє природознавство та науково-технічний підхід у пізнанні навколишнього світу.

У темі «Вивчаємо тіла, речовини, явища» учні отримують ґрунтовні уявлення про атоми та молекули, розширюючи свої знання про різні речовини. Щоб засвоєння хімічних і фізичних понять було не лише формальним, необхідно активно використовувати моделювання (наприклад, створення моделей молекул), спостереження та інші дослідницькі методи, які

передбачені програмою і викладені в підручниках. Практична частина цієї теми сприяє розвитку в учнів здатності формувати наукові гіпотези та перевіряти їх, що дозволяє глибше зрозуміти дослідницький процес і закріпити навички самостійного мислення.

Використання цих методів дає можливість учням на вищому рівні самостійності застосовувати знання про властивості речовин, отримані у 5 класі, виконувати експерименти та працювати з моделями. У процесі навчання учні вивчатимуть відмінності між різними речовинами, на основі чого формуватимуть знання про метали й неметали, а також розуміння природних і штучних речовин. Це сприяє їхньому усвідомленню структури та складу навколишнього середовища і формує фундамент для подальшого наукового пізнання.

Дана тема охоплює базові поняття про розчини, що формує уявлення про чисті речовини та суміші, які учні опановували у 5 класі. Вивчення передбачає розширення знань учнів про механічні, електричні, магнітні та хімічні явища, що дозволяє більш глибоко зрозуміти наукові основи цих процесів. На основі введення понять про атомну структуру речовини учні ознайомлюються з електричними явищами, що сприяє їхньому базовому розумінню електростатичних та електромагнітних процесів.

Особлива увага приділяється правилам безпечного поводження з електроприладами, економному використанню електроенергії та заходам захисту від статичної електрики. Під час вивчення теми учні повинні усвідомити зв'язок між властивостями речовин та їхнім практичним застосуванням, а також між умовами дослідження і його результатами. Учитель має заохочувати учнів пропонувати ідеї щодо практичного застосування результатів досліджень властивостей речовин та фізичних явищ, надаючи підтримку у процесі розробки практичних рішень.

Значна увага приділяється розвитку в учнів навичок роботи з інформацією: пошуку даних про властивості та застосування речовин, аналізу фізичних і хімічних явищ, узагальненню отриманої інформації та

обґрунтуванню її значення для вирішення реальних життєвих завдань. Учні також мають навчитись подавати інформацію про розчини, будову і групи речовин, а також електричні явища у графічній, табличній формі або через інфографіку, що сприяє розвитку структурованого мислення та наукової комунікації.

Практичний аспект теми акцентує на важливості отриманих знань і вмінь для повсякденного життя і професійної діяльності. Учням варто розглянути значення досліджуваних речовин та фізичних явищ для різних професій, а також обговорити можливі ризики у повсякденних ситуаціях, пов'язаних із фізичними явищами та використанням речовин. Це сприяє формуванню усвідомленого та безпечного ставлення до навколишнього середовища й об'єктів матеріального світу.

Формування екологічних понять у школярів 5-6 класів відбувається через використання завдань екологічного спрямування, які не лише висвітлюють взаємозв'язок організмів із середовищем існування, але й включають нормативно-практичні аспекти взаємодії людини з соціальним і природним середовищем. Такі завдання підвищують інтерес учнів до самостійного дослідження, розвивають їхню здатність прогнозувати наслідки власних дій у природному середовищі, а також сприяють набуттю практичних навичок і залученню до творчої діяльності з охорони довкілля.

Системний підхід до побудови навчальних завдань дозволяє учням глибше усвідомити складну екологічну систему живих організмів, зрозуміти різнобічні взаємозв'язки між ними та навколишнім середовищем, що сприяє розумінню основних екологічних закономірностей. Така комплексна композиція завдань допомагає учням бачити екосистему в її цілісності, розуміючи її багат шарову структуру та взаємозалежність елементів.

Для ефективного екологічного виховання школярів цього віку необхідно забезпечити не просто індивідуальні зусилля, а створити безперервний освітній процес, спрямований на вивчення, збереження та покращення природного середовища. Реалізація цих освітніх цілей потребує

ретельно продуманої методичної системи, яка інтегрує екологічні методи та приймання в практичну діяльність учителя, що сприяє сталому формуванню екологічної культури та усвідомленої відповідальності за стан довкілля у майбутніх поколінь.

Метод етичної бесіди. Етична бесіда є ефективним інструментом розвитку у школярів здатності усвідомлювати різноманітні взаємозв'язки у природі: між рослинним та тваринним світом; між хижими тваринами і їхніми жертвами; між умовами природного середовища та його мешканцями; між людською діяльністю і станом довкілля. Цей метод знаходить застосування як під час уроків, так і на екскурсіях, в позаурочній діяльності та інтегрується у роботу з художніми текстами, загадками, прислів'ями, казками, музикою і спостереженнями. Створення відкритої, довірливої атмосфери бесіди, участь кожного учня у вигляді обміну думками, емоціями та висновками сприяє формуванню в учнів власної ціннісної позиції щодо природи.

Тематика етичних бесід може бути різноманітною, зокрема: «Природа потребує захисту», «Чого ми можемо навчитися у природи?», «Порятунок беззахисних тварин». Під час таких обговорень учні поглиблюють своє розуміння морального вибору, занурюючись у ситуації, що вимагають оцінки емоційних та етичних аспектів. Використовуючи метод настановчих запитань та завдань, вчитель спрямовує учнів до самостійного формулювання висновків. Таким чином, етична бесіда має важливе світоглядне значення, оскільки сприяє формуванню цілісного наукового уявлення про світ у школярів 5-6 класів, допомагаючи їм краще усвідомити своє місце в екологічній системі.

Етична бесіда не лише сприяє поглибленню знань про природні взаємозв'язки, але й розвиває відповідальне ставлення до навколишнього середовища, здатність робити етичні вибори, розуміти моральний контекст власних дій. Участь у таких дискусіях формує етичну свідомість учнів, що є

ключовим елементом екологічної культури та важливим аспектом гуманістичного виховання.

Проектна діяльність. У процесі проектної діяльності учнів 5-6 класів значущу роль відіграє застосування проектної технології, яка є важливим компонентом проектного підходу. Цей метод сприяє розвитку таких якостей, як самостійність, цілеспрямованість, відповідальність, толерантність та ініціативність, а також допомагає учням здобувати соціальний досвід, адаптуватися до вимог сучасного суспільства [10].

Проектна технологія виступає як система навчання, в якій знання та вміння учнів формуються через процес планування і поступове виконання практичних завдань, що ускладнюються з кожним етапом. Проекти розробляються вчителем разом з учнями з урахуванням їхніх інтересів і освітніх потреб. Такий підхід орієнтований на особистість учня, сприяє навчанню взаємодії у групах, розвитку навичок комунікації, аргументації власної думки та формуванню самостійності у пізнавальній, практичній і вольовій сферах.

Для досягнення високих результатів вчитель стимулює учнів до самостійного аналізу, вміння ідентифікувати та розв'язувати проблеми, приймати обґрунтовані рішення, залучати міждисциплінарні знання, прогнозувати наслідки та вибудовувати причинні – наслідкові зв'язки. Проектна діяльність також сприяє розвитку здатності працювати в команді та виконувати різноманітні соціальні ролі.

Проектна діяльність реалізується у чотири етапи:

1. Етап входження у проект — визначення проблеми проекту, формування мотивів для її розв'язання, встановлення вимог до проекту та вибір технологій для його реалізації.
2. Етап організації діяльності — поділ учнів на групи, розподіл ролей, планування діяльності, збір і аналіз інформації, створення алгоритму виконання проекту.

3. Етап роботи над проектом — відбір та опрацювання матеріалів, проведення консультацій, виконання практичної частини проекту, здійснення контролю і підтримки з боку вчителя, підготовка до презентації.

4. Етап презентації — представлення результатів проекту, демонстрація виконаної роботи, аналіз ефективності та значущості проекту [14].

Для оцінювання творчої проектної діяльності вчитель може використовувати оцінювальні картки, а також анкету самооцінки, що стимулює рефлексію в учнів. Проектна діяльність таким чином розвиває у школярів критичне мислення, комунікативні та соціальні компетенції, готуючи їх до активної участі в суспільстві та забезпечуючи підґрунтя для майбутньої професійної реалізації.

Метод ігрової діяльності учнів. Гра, як природна й улюблена форма діяльності дітей, відіграє важливу роль у навчанні молодших школярів, оскільки відповідає їхнім психологічним особливостям і сприяє залученню до навчального процесу з радістю та ентузіазмом. Учитель повинен обирати ігри, які відповідають вже наявним знанням учнів, або такі, що стимулюють розвиток екологічної свідомості й відповідального ставлення до природи. Ігрова діяльність надає навчальним заняттям та позакласним заходам емоційної яскравості, робить їх найцікавішими та мотивує дітей до активної участі.

Екологічно орієнтовані ігри є ефективним інструментом для виховання у школярів правильного ставлення до природи та суспільства. Вони формують емоційно позитивне сприйняття правил поведінки на природі та серед однолітків і дорослих. З огляду на складність для молодших школярів засвоєння етичних норм, таких як відповідальність, допомога і співчуття, ігрова діяльність стає потужним засобом, що полегшує цей процес. У процесі гри діти природно та ненав'язливо набувають соціального і морального досвіду, необхідного для їхнього особистісного розвитку.

Важливість дидактичних ігор для формування екологічної та етичної свідомості молодших школярів особливо підкреслена у працях Л.М. Біленкова [4]. Ігрова діяльність не тільки полегшує засвоєння навчального матеріалу, а й активно сприяє формуванню ціннісних установок щодо природи та суспільства, що є важливим аспектом виховання екологічної культури.

Таким чином, метод ігрової діяльності виступає як універсальний засіб, який не лише поліпшує навчальні результати, але й сприяє розвитку емоційних, соціальних та моральних якостей у дітей, допомагаючи їм усвідомити важливість дбайливого ставлення до довкілля та взаємодії з оточенням.

ВИСНОВКИ

Розвиток екологічної компетентності та екологічне виховання учнів 5-6 класів у межах курсу «Пізнаємо природу» потребують опори на психолого-педагогічні основи, що враховують специфіку вікових особливостей школярів, зміст навчального матеріалу та організаційні аспекти освітнього процесу. Екологічна компетентність, яка формується в учнів, є інтегрованою особистісною характеристикою, що охоплює знання, вміння, досвід і цінності, необхідні для свідомої та відповідальної взаємодії з природним і соціальним середовищем.

Вона передбачає здатність приймати рішення, здійснювати дії з урахуванням екологічних наслідків і нести відповідальність за них. Базовими компонентами екологічної компетентності є комплекс екологічних знань і практичних навичок природоохоронної діяльності, що надають їй особистісно-діяльнісного характеру. Основні функції цієї компетентності спрямовані на розвиток екологічного мислення, формування ціннісного ставлення до природи та створення системи знань і вмінь, які сприяють усвідомленій взаємодії з довкіллям. Процес її формування враховує аспекти що зберігають здоров'я, ціннісної орієнтації, інтеграції знань, громадянської відповідальності та навичок взаємодії, що забезпечують цілісний підхід до виховання екологічної свідомості.

Для розвитку екологічної компетентності учнів 5-6 класів необхідно залучати їх до дослідницької діяльності, яка стимулює пізнавальну активність, формує систему знань, засновану на самостійності, саморегуляції та цілепокладанні. Організація дослідницької діяльності, будуючи зв'язки між учнями та об'єднуючи їх спільною дослідницькою метою, розвиває здатність працювати системно та комплексно.

Інноваційний підхід до формування екологічної компетентності у межах курсу «Пізнаємо природу» полягає у поєднанні новітніх і традиційних методів, реалізованих через екологічно орієнтовані завдання. Учитель має

заохочувати учнів до постійного збагачення знань про довкілля, стимулювати творче мислення та здатність передбачати наслідки природоохоронної діяльності, а також залучати їх до практичного розв'язання екологічних проблем. Застосування інноваційних освітніх технологій у процесі виховання екологічної компетентності спрямоване на розвиток здатності учнів до адаптації в умовах змінного світу, формування гнучкості мислення, творчих навичок та високого рівня соціальної адаптивності.

Отже, розвиток екологічної компетентності учнів 5-6 класів потребує комплексного підходу, що включає використання як традиційних, так і інноваційних форм та методів навчання. Використання традиційних і спеціалізованих уроків, аудиторної та позакласної роботи, а також факультативної діяльності дозволяє формувати в учнів базові знання та навички відповідальної взаємодії з навколишнім середовищем. Ефективність цього процесу значно підвищується завдяки інтеграції практичної природоохоронної діяльності, яка дозволяє школярам безпосередньо застосовувати теоретичні знання в реальних ситуаціях, розвиваючи почуття особистої відповідальності за довкілля.

Позакласні заходи, святкові та тематичні заняття, гурткові роботи, конкурси та турніри виступають потужним інструментом, що підвищує зацікавленість учнів, їхню мотивацію до екологічної освіти та сприяє емоційному залученню до процесу навчання. Важливою частиною є забезпечення практичного спрямування таких заходів, що допомагає учням усвідомити зв'язок між теоретичними знаннями та їхнім реальним застосуванням.

Залучення учнів до різних форм екологічно орієнтованої діяльності дозволяє не лише формувати їхню екологічну компетентність, а й розвивати в них системне мислення, здатність до співпраці та соціальної адаптації. Цей підхід сприяє вихованню свідомих громадян, готових приймати обґрунтовані рішення відповідно до принципів сталого розвитку, що має критично важливе значення у сучасних умовах глобальних екологічних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова С. Компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності. *Вісник Львівського університету. Серія «Педагогіка»*. Вип. 25. Ч. 1, 2009. С. 99–105.
2. Баюрко Н.В. Поняття екологічної компетентності майбутніх учителів біології. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Випуск 46, 2016. С. 106–116.
3. Біленкова Л.М. Дидактичні ігри як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів молодшого шкільного віку на уроках природознавства. *Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: матеріали II науково-практичної конференції, 3 грудня 2015 року: у 4 ч.* Суми: «Мрія», 2015. Ч 1, 10-12.
4. Біленкова Л.М. Особливості побудови уроку з природознавства в умовах реформації початкової школи. *Virtus: Scientific Journal*. № 9, 2016. С.53-56.
5. Варго О.М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства. Київ, 2007. 19 с.
6. Василенко Н. Проблема формування здорового способу життя в освіті європейських країн. *Шлях освіти*, 2000. № 1. С. 19 – 22.
7. Васянович Г.П. Ноологія особистості: навч. посіб. Львів : Сполом, 2007. 217 с.
8. Васянович Г.П. Принцип природо-відповідності у педагогічній творчості К.Д. Ушинського. Львів : Сполом, 2010. 460 с.
9. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посіб.. Київ : Либідь, 2005. 400 с.
10. Гільберг Т., Сак Т. Методика формування уявлень і понять у курсі «Я досліджую світ». *Учитель початкової школи*, № 7–8, 2014. С.254.

11. Гільберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах ЗЗСО на засадах компетентнісного підходу. URL: <https://www.geneza.ua/sites/default/files/product-images>.
12. Гільберг Т.Г. Я досліджую світ: підруч. для 3-го кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х ч.). Київ: Генеза, 2020. С.160
13. Голуб Н. П., Голуб В. М. Формування дослідницьких умінь у фахівців дошкільної та початкової освіти. *Молодий вчений*, 2019. № 5 (69.2). С. 174–177.
14. Грошовенко О.П. Формування екологічного світогляду майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки. *Освітній вимір*, 2016. № 47. С. 94–100.
15. Грошовенко О.П. Формування екологічного світогляду майбутнього вчителя початкової школи в системі професійної підготовки. 2016. С. 133–152.
16. Грошовенко О.П., Присяжнюк Л.А. Методика навчання природознавства : нав.-метод. посібн. Вінниця : ФОП «Корзун Д.Ю.», 2012. 200 с.
17. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/01_ukr.pdf.
18. Деркач О.І. Формування природоохоронного досвіду в молодших школярів Нідерландів. *Педагогічний дискурс*, 2013. Вип. 14. С.160-163.
19. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008, 1040 с.
20. Крамар Л. Екологічне виховання в початковій школі. *Початкова школа*, 2014. №2. С. 23-25.
21. Критерії, показники та рівні сформованості екологічного світогляду: веб-сайт. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/1-3-kryteriji-pokaznyky-tarivni-sformovanosti-ekolohichnoho-svitohlyadu-studentiv-ekonomichnyhspetsialnostej/>
22. Курманов А.В. Уровни и критерии экологической компетентности студентов колледжа. Среднее проф. образование, 2011. № 12. С. 43-44.

23. Кухарчук С. Охорона довкілля - виховний аспект українознавства: постановка питання: Екологічне виховання засобами природи. Рідна школа, 2006. №8. С. 23-25.
24. Лаврентьєва О.О. Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект : монографія / за ред. Л.О. Хомич. Київ : КНТ, 2014. 456 с.
25. Ліннік О. О. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ» Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 248 с.
26. Лук'янова Л.Б. Екологічна освіта у навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти. Київ: Міленіум, 2006. 252 с.
27. Марченко Л.І. Екологічна компетентність як показник екологічної освіти та як складова життєвої компетентності. *Проблеми освіти: науково-методич. збірник*, 2010. № 64. С. 92–95.
28. Матяшук В.П. Гуманно-особистісний підхід до виховання школярів як спосіб морального оздоровлення суспільства, 2013. № 9 (104). С. 62 – 66.
29. Машкіна Л.А. Підготовка студентів педагогічних училищ та коледжів до використання інноваційних технологій в дошкільних закладах. Рівне, 2000. 198 с.
30. Мелаш В.Д. Екологія : факультативний курс. Мелітополь, 2001. 48 с.
31. Методика викладання освітньої галузі “Людина і світ”. К. : Вид. Дім “Слово”, 2010. 248 с.
32. Методичні рекомендації про викладання у початковій школі у 2020/2021 навчальному році. URL: http://lvivcole97.at.ua/NOVINI/2020/19_08_20/Pochatkova-shkola-1-compressed.pdf
33. Мітрясова О.П., Озерянська О.В. Активні методи екологічного виховання молодших школярів за умов позашкільної освіти. *Наукові праці: екологія*, 2015. С. 114 – 117

34. Підготовка майбутніх педагогів до реалізації екологічної освіти для сталого розвитку: навчально-методичний посібник / В.Д. Мелаш та ін. Мелітополь, 2017. 250 с.
35. Прокопенко О. О. Екологічне виховання у процесі вивчення біології. *Рідна школа*, 2005. № 3. С. 72 -75.
36. Пруцакова О.Л. До проблеми формування екологічної компетентності школярів. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. 162, 2009. С. 132–138.
37. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1 - 9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія. К. Луганськ: Альма-матер, 2004. 540 с.
38. Січко І.О. Екологічна компетентність як професійна складова підготовки майбутніх учителів початкових класів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини*. Умань, 2013. №7. С. 205-209.
39. Скачкова О. С. Екологічне виховання як засіб формування національної самосвідомості учнів. *Таврійський вісник освіти*. Херсон, 2007. № 3(19). с. 169-177.
40. Совгіра С.В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ...д-ра пед.наук: 13:00.04. Луганськ, 2009. 40с.
41. Совгіра С.В. Формування екологічного професіоналізму майбутнього вчителя. Київ : Наук. світ, 2002. 178 с.
42. Совін В. Екологічне виховання учнів на уроках у початкових класах : творчі розробки виховних заходів та уроків .*Сучасна школа України*, 2009. №11(листопад). С. 40-55.
43. Стаднік Н.В Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи. URS: <http://elibrary.kubg.edu.ua>
44. Стасюк В.Д. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі “школа – вищий заклад освіти”. Одеса, 2003. 230 с.

45. Стасюк Л.П. Становлення і розвиток екологічного виховання молодших школярів у сільських малокомплектних школах Західної України. Житомир, 2013. 20 с.
46. Стасюк Л.П. Українські народні традиції як етнічне джерело екологічного виховання учнів кінця XIX – початку XX століття. 2003. № 3 – 4. С. 34 – 38.
47. Стахів Л. Методика викладання природознавства: підручник. Дрогобич : Вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. 212 с.
48. Стахів Л.Г. Основи природознавства та методика ознайомлення дітей з природою : тексти лекцій Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. 182 с.
49. Стахова І.А. Генеза формування природничої компетентності учителя початкової школи у вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях. *Педагогічна освіта: теорія і практика : збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; Інститут педагогіки НАПН України*. Вип. 24. Ч.1, 2018. С. 340–347.
50. Степанюк К.І. Формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи у процесі проектної діяльності університету: автореф. дис. ...канд.пед.наук: 13.00.14.Бердянськ, 2013. 23 с.
51. Страшний В.І. Виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи на родинних традиціях українського народу. К., 2004. 17 с.
52. Сяська І. Компетентнісний підхід в екологічній підготовці майбутніх учителів природничих дисциплін: теоретико-методологічний аспект. *Інноватика у вихованні : зб. наук. праць*, 2019. Вип. 9. С. 266–272
53. Сяська І.О. Стан екологічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах: реалії та перспективи. *Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*, 2012. № 01. С. 283–287.

54. Тарасенко Г.С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти : монографія. Черкаси : Вид-во «Вертикаль», 2006. 308 с.
55. Токарь Л. Екологічне виховання через спостереження : екологічне виховання молодших школярів. *Початкова школа*, 2011. №7. С. 35-39.
56. Топоркова О. С. Екологічне виховання школярів - актуальна проблема сьогодення. Початкове навчання та виховання. 2008. №7 (березень). С. 24-27.
57. Туниця Ю.Ю. Вчитися жити в гармонії з природою. Освіта України, 2010. № 85. С.6.
58. Фенчак Л.М. Формування екологічної культури студентів у психолого-педагогічній теорії. *Проблеми освіти: науково-методичний збірник*. Вип. 35, 2004. С. 230–242.
59. Чайковська Г. Екологічне виховання учителя початкової школи . Імідж сучасного педагога. 2012. № 5. С. 32–34.
60. Черевко Л. А. Екологічне виховання учнів у навчально-виховному процесі. *Обдарована дитина*, 2010. №3. С. 19-25.
61. Шаульська Ю. Екологічне виховання в аспекті початкової школи. *Початкова освіта*, 2012. №46 (груд.). С. 2-4.
62. Швед М. Тенденції розвитку зарубіжної екологічної освіти. Вісник Львівського національного ун-ту. *Серія педагогічна*, 2003. Вип. 17. С. 167-174
63. Шишкіна Ю.О. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання учнів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 2013. № 46. С. 263-267.
64. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 44 с.